

Ali Rızâ Kudsî Efendi ve 'İlm-i Ahlâk ve Ulûm-ı Dîniyye Dersleri' Adlı Defteri

Öz: Ali Rızâ Kudsî Efendi, 1304/1888 yılında Konya'da doğmuştur. Babası Konya bilginlerinden Hasan Kudsî Efendi'dir. Ahmed Ziyâ Efendi'den icâzet alan Ali Rızâ Efendi, Konya Dârülmualimîn Mektebi'nden mezun olmuş, 1909'da Konya Islâh-ı Medâris Medresesi'nde Arapça, akâid ve kıraat öğretmeni olarak vazife almıştır. I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesinde gazi olmuş, askerden dönünce bir müddet ticaretle uğraştıktan sonra 1919'da *İntibah* dergisini çıkarmıştır. 1920'de Konya'dan ayrılarak Hatay'a giden ve 1927'de İskenderun Abacalı köyünde bir medrese açan Ali Rızâ Efendi, daha sonra Şam'a giderek 7 Ocak 1956'daki vefatına dek faaliyetlerini burada yürütmüştür. Eğitim ve yayıncılık faaliyetlerinin yanı sıra eser telifiyle de meşgul olan müellifin *Namaz'da Miktâr-ı Kıraat*, *Ezan ve Hutbe*, *el-Fıraku'l-İslâmiyye küllühüm Müslimûn* ve *Dinî Bilgiler* isimlerinde yayınlanmış eserleri vardır. Ali Rızâ Kudsî Efendi, bu eserlerinden başka, 1913 yılında Konya Islâh-ı Medâris Medresesi'nde öğrencilerine okuttuğu ders notlarını bir araya getirerek "İlm-i Ahlâk ve Ulûm-ı Dîniyye Dersleri" üst başlıklı müstakil bir defter tertip etmiştir. "Ulûm-ı Dîniyye" ve "İlm-i Ahlâk" adında iki bölümden oluşan bu defter, Konya Koyunoğlu Kütüphanesi 7274 numarada kayıtlıdır. "Ulûm-ı Dîniyye" başlıklı ilk bölümde soru-cevap tarzında bir ilerleyiş söz konusu olup, sorulan sorulara özlü cevapların verildiği görülmektedir. "İlm-i Ahlâk" bölümünde ise ahlâk nazariyesine dair bilgi ve amelî/pratik ahlâk esasları ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dinî bilgiler, akâid, ahlâk ilmi, Islâh-ı Medâris

Ali Riza Kudsi and the Notebook of "İlm-i Ahlâk ve Ulûm-ı Dîniyye Dersleri"

Abstract: Ali Rıza Kudsi Efendi was born in 1304/1888 in Konya. He attended the lessons of Ahmet Ziya Efendi and obtained a licence. After having Rüştiye Tahsili (studying in Ottoman junior high school), he became a mudarris at Konya Islah-ı Medaris madrasa in 1909. He left Konya in 1920 and went to İskenderun. In 1927, he opened a madrasa in Iskenderun Abacalı village. He carried out his activities here until his death on January 7, 1956. He has a lot of works. He brought together the lecture notes which he taught to his students at Islâh-ı Medâris and prepared a separate notebook titled "İlm-i Ahlâk ve Ulûm-ı Dîniyye Dersleri." The notebook consists of two parts. It was named as "Ulûm-ı Dîniyye" section from page 1 to 21. At the end of this section, the date of February 25, 1913 was written.

Keywords: Religious information, akâid, moral science, Islâh-ı Medâris

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son döneminde tartışılan medreselerin ıslahı meselesi, ülke sınırları dahilinde en çok medreseye sahip vilayetlerden biri olan Konya'da neticesini vermiş ve Konya ulemasının öncülüğünde oluşturulan Islâh-ı Medâris-i İslâmiye Cemiyet-i Hayriyesi aracılığıyla 1909'da Ebubekir Sami Paşa Medresesi ilk defa "ıslah edilmiş bir medrese sistem ve müfredatını" uygulamaya koymuştur.

Eski medrese binası yıkılarak yerine halkın maddi yardımlarıyla laboratuvar ve kütüphanesi olan iki katlı, on altı dershaneli yeni bir bina yapılmıştır.¹ Konya Islâh-ı Medâris-i İslâmiye Medresesi adını alan bu medreseye İbrahim Hakkı Konyalı "İslâm Üniversitesi" adını vermektedir.²

1909-1917 yılları arasında orta ve yüksek öğretim faaliyetinde bulunan bu medrese, uyguladığı müfredatıyla hem dinî hem de müspet ilimleri birlikte yürüterek eğitimin kalite ve seviyesini yükseltmiştir.³

Muhammed Zeynelâbidin Efendi (1866-1940), Muhammed Rıfat Efendi (1872-1920) ve Şeyhzâde Ahmed Ziyâ Efendi'nin (1874-1923) kurucuları arasında yer aldığı bu medresede Müderris Hasan Kudsî (1847-1921), Konya Hukuk Mektebi müdürü Refik Kırış Bey (1868-1945), Kadir Şeyhzâde Ali Sami Yücesoy (1879-1960), Hâdimli Fahri Kulu Efendi (1880-1950), Hacı Veyis Efendi (1858-1935) ve Hacı Veyiszâde Mustafa Efendi (1887-1960), Şer'iyeye vekili ve Konya mebusu Avukat Musa Kazım Onar (1881-1930), Avukat Ali Rıza Uğurlu (1882-1952), İbrahim Hakkı Konyalı (1896-1984), Bozkırlı Abdullah Tanrıku (1883-1943) gibi dönemin önde gelen ilim adamları ile birlikte Ali Rızâ Kudsî Efendi de dersler vermiştir. Abdullah Tanrıku, Tahir Elliiki (1893-1955), Mehmet Hakkı Özçimi (1901-1973), Osman Oktaç (1893-1963), Saatçi Osman Efendi (1887-1976), İsmail Zekai Sarsılmaz (1897-1977), Ahmet Ferid Ülgen (1896-1982), İbrahim Rüştü (1897-1983), İbrahim Hakkı

1 Ahmet Çelik, "Konya Islah-ı Medaris-i İslamiyyesi'nin Kuruluşu", *Merhaba Akademik Sayfalar* 3 (4 Şubat 2009), 39-16; a.mlf., "Konya'da Bir İslam Üniversitesi: Paşa Dairesi ve Islah-ı Medaris" *Genç Adım* 13/16 (Nisan 2019), 14-15.

2 İbrahim Hakkı Konyalı, "Konya'da İslam Üniversitesi Islah-ı Medâris-i İslamiye", *Yeni Asya* (29-30 Eylül 1971).

3 İsmail Bilgili, "Osmanlı Son Dönemi, Nitelikli Din Adamı Yetiştirme Projesinin Bir Örneği Olarak Konya Islâh-ı Medâris-i İslâmiye", *Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu: 17-18 Mayıs 2013* (Konya: 2016), 1/65-91.

Konyalı (1896-1984), Ahmet Muhtar Altunay (1897-1984), Mehmed Fatih Göktay (1901-1997) gibi öğrencilerin bünyesinde yetiştiği bu kurum, Konya maarif tarihinde seçkin bir yer edinmiştir.⁴

Ders ve sınıf geçme usûlü uygulayan medresede öğrencilere en yeni metodlarla Arapça, Farsça ve Fransızca olmak üzere üç yabancı dil öğretiliyordu. Buradaki esas gaye, mezun olduktan sonra temel İslamî kaynaklara tam anlamıyla vâkıf olarak yetişen talebelerin yurt dışında yüksek tahsile gönderilerek en nihayetinde İslam’ı dünyaya daha iyi tebliğ etmelerini sağlamaktı. Ayrıca medresenin kitap basacak bir matbaası ile *Maşrık-ı İrfân* adında günlük bir gazetesi de mevcuttu. Medresede öğrencilerin hadiseleri analitik ve kritik yönden düşünme, tahlil ve düşündüğünü ifade etme becerilerini geliştirebilmeleri için yerel ve ulusal basına makale yazmaları da teşvik ediliyordu.⁵

Bu araştırmada 1913 yılında Konya Islâh-ı Medâris-i İslâmiye Medresesi’nde muallim/öğretmen olarak görev yapan Ali Rızâ Kudsî Efendi’nin aynı medresede okuyan öğrencileri için kaleme aldığı “İlm-i Ahlâk ve Ulûm-ı Dîniyye Dersleri” adındaki el yazması defter latinize edilerek yayına hazırlanacaktır. Konya Islâh-ı Medâris-i İslâmiye Medresesi’nde derse giren bir muallim tarafından öğrencileri için kaleme alınan bu defter, medresede okutulan “ulûm-ı dîniyye ve ilm-i ahlâk”, yani günümüzdeki adıyla din kültürü ve ahlâk bilgisi dersi ve muhtevası hakkında birinci elden bilgi vermesi açısından önemlidir.

A. Araştırma ve Değerlendirme

1. Müellifin Hayatı

Ali Rızâ Kudsî Efendi, 1304/1888 yılında Konya’da Kürkçü Mahallesi 44 no.lu hanede dünyaya gelmiştir.⁶ Babası Nakşî-Hâlidî meşâyihinden Bozkırlı Muhammed

4 Caner Arabacı, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri 1900-1924* (Konya: KTO Yayınları, 2017) 506-538.

5 Konya Islah-ı Medâris-i İslâmiye Medresesi hakkında bk. Arabacı, *Konya Medreseleri*, 464-539; Kerim Sarıçelik, *Konya’da Modern Eğitim Kurumları (1869-1919)* (Konya, Çizgi Yayınevi, 2010), 243; Ahmet Çelik, “Son Devir Osmanlı Konya’sında Bir İslam Üniversitesi ve ‘İlm-i Ahlak ve Ulum-u Diniyye’ Dersleri Üzerine”, *Yüksek Din Öğretimi*, ed. Z. Şeyma Altın (İstanbul: DEM Yayınları, 2018), 211-230.

6 Ali Rızâ Kudsî Efendi’nin doğum tarihi hakkında bazı kaynaklar farklı tarihler zikretmektedir. Mahmut Sural ise Ali Kudsî Efendi’nin doğum tarihinin bilinmediğini ifade etmektedir: M.

Kudsî Memiş Efendi'nin (1784-1852)⁷ oğlu, ulemadan Şeyh Hasan Kudsî Efendi'dir (1847-1921).⁸ Annesi ise Alaybeyleri sülalesinden Safiye Hanım'dır.

Ali Rızâ Kudsî Efendi, ilk eğitimini babası Hasan Kudsî Efendi ve amcası Muhammed Bahâeddin Efendi'den (1832-1906) aldı. Ayrıca amcasının oğlu Ahmed Ziyâ Efendi'nin Ebubekir Sami Efendi Medresesi'nde verdiği derslere devam ederek kendisinden ilmî icâzet aldı.⁹ Ali Rızâ Efendi, medrese eğitiminin yanı sıra Konya Dârümuallimîn Mektebi'ndeki (öğretmen okulu) tahsilini de devam ettirerek buradan da mezun oldu.

1908'de Yeğenoğlu Medresesi müderrisi Nuzumlu Hacı Hüseyin Efendi'nin¹⁰ vefatından sonra beratla Yeğenoğlu Medresesi'ne atandı. Ancak Nuzumlu Hüseyin Efendi'nin oğulları Mehmet, Mustafa ve Abdullah Efendiler ile medrese ve gelirleri hakkında yaşanan bir anlaşmazlık dolayısıyla bu medresedeki görevine başlayamadı. Bunu müteakiben 1909 tarihinden itibaren baba ve amcalarının da müderrislik yaptığı Ebubekir Sami Paşa Medresesi'nin devamı olan Konya Islâh-ı Medâris-i İslâmiye Medresesi'ne atanarak müderrislik hayatına başlayan Ali Rızâ Efendi, burada Arapça, akâid ve kıraat dersleri okuttu.¹¹

Sural, "50 Yıl Önceden Bu Yana Her Yönüyle Konya", *Yeni Konya* (12 Eylül 1975). 1880 olarak veren bir çalışma için bk. Caner Arabacı, *Konya Medreseleri*, 522. 1882 olarak veren bir çalışma için bk. Hasan Yaşar, "Ali Rıza Kudsî Efendi", *Konya Ansiklopedisi* (Konya: KBB Kültür A.Ş., 2014), 1/190. 1886 olarak veren bir çalışma için bk. İsmail Bilgili, *Konyalı Şeyhzade Ahmet Ziya Efendi* (Konya: İzi Süt Kültür Yayınları, 2017), 94. Bizse Konya Koyunoğlu Kütüphanesi'ne bağışlanan Mehmet Eminoglu evrakları arasında bulunan, Ali Rızâ Kudsî Efendi'ye ait olup henüz tasnif edilmemiş 26 Teşrinievvel 1319 tarihli "Devlet-i Aliyye-i Osmâniye Nüfus Tezkeresi" ile Ali Kudsî Efendi'nin ailesine ait Konya Nüfus Müdürlüğü'nden alınan 8 Kasım 1987 tarihli Osmanlıca Aile Nüfus Kütüğü evrakını esas aldık. Buna göre Ali Rızâ Kudsî Efendi'nin doğum tarihi 1304'tür (1888). Nitekim o dönem resmî evraklarında Rûmî takvim kullanılmaktaydı.

7 Hocazade Hilmi, "Tezkâr-i Ebrâr: Şeyh Memiş Efendi", *Cerîde-i Sufiyye* 7/27 (18 Şevval 1330/30 Eylül 1912), 5-6; İsmail Bilgili - Ahmet Çelik, *Muhammed Kudsî el-Bozkırî* (Konya: İzi Süt Kültür Yayınları, 2013); Ahmet Çelik - İsmail Bilgili, "Muhammed Kutsî El Bozkırî (Memiş Efendi)", *Konya Ansiklopedisi* (Konya: KBB Kültür A.Ş., 2014), 7/4-5.

8 İsmail Bilgili, *Müderris Hasan Kudsî Efendi ve İcazetleri* (Konya: İzi Süt Kültür Yayınları, 2012), 33, 43-44.

9 Ahmet Çelik, "Muhammed Zeynelabidin Efendi", *Konya Ansiklopedisi* (Konya: KBB Kültür A.Ş., 2014), 7/ 5-7; a.mlf., "Zeynelabidin Efendi ve Siyasi Görüşleri", *Merhaba Akademik Sayfalar* 4 (9 Şubat 2011), 55-64.

10 Arabacı, *Konya Medreseleri*, 410-411; Veli Sabri Uyar, "Hattatlar Armağanı", *Konya* 11/115 (Mayıs 1948), 13-15.

11 Arabacı, *Konya Medreseleri*, 404, 522-523; Ahmet Çelik, "Ali Rıza Kudsî Efendi'nin Islah-ı Medaris'e Atanışı", *Merhaba Akademik Sayfalar* (19 Ocak 2011), 5-7.

Basın hayatında da aktif olan Ali Rızâ Kudsî Efendi, Islâh-ı Medâris’in bir nevi yayın organı hüviyetindeki *Maşrık-ı İrfân* gazetesine makaleler yazdı.

I. Dünya Savaşı’nda seferberlik ilan edilince askere yazılarak Çanakkale cephesine katıldı. Savaşta sol kolundan yaralandı. Askerden dönünce medresesini kapatılmış olarak bulan Ali Rızâ Efendi, bir müddet ticaretle uğraştıktan sonra¹² hocası Ahmed Ziyâ Efendi ile birlikte 25 Şubat 1335’te (1919) Konya’da *İntibâh* gazetesini çıkardı ve burada başyazar olarak yazılar yazdı.¹³ 3 Ekim 1920’de Konya’da meydana gelen Delibaş hadisesi üzerine gazete kapatılmış ve resmî makamlarca söz konusu hadiseyle irtibatlandırılarak suçlanan Ali Rızâ Efendi, hocası Ahmed Ziyâ Efendi ile birlikte Konya’dan hicret etmek durumunda kalmıştır.¹⁴

Ali Rızâ Kudsî Efendi, önce Mısır İskenderiye’ye, daha sonra Hicaz’a, oradan da İskenderun’da bulunan şeyhi Muhammed Zeynelâbidin Efendi’nin yanına gitti.¹⁵ Bir ara Kesrin köyünde imamlık yaptı, 15 Nisan 1927’de İskenderun Belen Yaylası Abacalı köyüne giderek burada bir medrese açtı.¹⁶

Ali Rızâ Efendi, Hatay’ın Türkiye’ye katılmasından önce Muhammed Zeynelâbidin Efendi ve ailesi etrafında toplanan bir cemaata iştirak ederek hareket etmiş, bu grup önce Halep ve Beyrut’ta kısa bir müddet kaldıktan sonra Şam’a gelerek Kasyun Dağı eteklerindeki Salihîye’de satın aldıkları bir bölgeye yerleşmiştir.¹⁷ Ali Rızâ Kudsî Efendi, “Hayyî Etrâk” adını alan bu mahallede “Takvâ” adında bir mescid inşa ederek irşad faaliyetlerini burada devam ettirmiştir.¹⁸

Kesrin köyünde imamlık yaptığı sırada İskenderunlu Fatma Hanım ile evlenen Ali Rızâ Efendi’nin bu evlilikten Emine (Eminoğlu) ve Kübra (Çığıl) adında iki kızı olmuştur. Eşi Fatma Hanım, 2007 yılında Konya’da vefat etmiş olup, kabri Hacı Fettah Mezarlığı’ndadır.¹⁹

12 Ahmet Çelik, “Eminoğlu Hoca İle Son Görüşme”, *Merhaba Akademik Sayfalar* (27 Mart 2013), 135-141.

13 Caner Arabacı vd., *Konya Basın Tarihi* (Konya: Palet Yayınları, 2009) 152; Ahmet Çelik, “Konya İntibah Gazetesi”, *Konya Ansiklopedisi* (Konya: KBB Kültür A.Ş., 2014), 6/56-57.

14 Arabacı vd., *Konya Basın Tarihi*, 166; Çelik, “Eminoğlu Hoca ile Son Görüşme”, 135-141.

15 Bilgili, *Ahmet Ziya*, 94.

16 Bilgili, *Ahmet Ziya*, 102.

17 Bilgili, *Ahmet Ziya*, 95.

18 Çelik, “Eminoğlu Hoca İle Son Görüşme”, 135-141.

19 Bilgili, *Ahmet Ziya*, 95.

23 Cemâziyelevvel 1375 (7 Ocak 1956) tarihinde Şam'da vefat eden ve Takvâ Camii'nin bahçesine defnedilen Ali Rızâ Kudsî Efendi'nin mezar taşı şu şekildedir: “*el-Fâtîha | Yâ Rabhîm | Hâzâ kabru'l-merhûm ve'l-mağfûr eş-Şeyh Ali Kudsî min huddâmi't-tarîkati'l-aliyyeti en-Nakşibendî | sene 1375 [1956]*” Türbe duvarında ise, “*el-Fâtîha | Kabru'l-merhûm eş-Şeyh Ali Kudsî min huddâmi tarîkati'l-âliyyeti en-Nakşibendiyye el-Hâlidîyye | Tuwiffiye 23 Cemâdiye'l-ûla 1375 [7 Ocak 1956]*” yazılıdır.²⁰

1.2. Hocaları ve İcâzet Silsileleri

Ali Rızâ Kudsî Efendi'nin biri Ahmed Ziyâ Efendi'den ilmî, diğeri ise Muhammed Zeynelâbidin Efendi'den tasavvufî olmak üzere iki ayrı icâzeti mevcuttur.

1.2.1. Ahmed Ziyâ Efendi

Ahmed Ziyâ Efendi'nin, Ali Rızâ Kudsî Efendi'ye verdiği icâzet, Konya Koyunoğlu Kütüphanesi 37023 numarada bulunmaktadır. Bu icâzette biri hadis, diğeri ise tefsir olmak üzere iki ayrı koldan Peygamber Efendimiz'e (s.a.s) ulaşan silsileler yer almaktadır. İcâzet metni Arapça olup toplam on sayfadır.

Ali Rızâ Kudsî Efendi'nin hadis ilmi silsilesi şöyledir: Ali Kudsî b. Hasan Kudsî, Ahmed Ziyâ b. Muhammed Bahâüddîn, Seyyid Hasan Kudsî b. Muhammed Kudsî, Şeyh Muhammed Bahâüddîn b. Muhammed Kudsî, Şeyh Muhammed Kudsî b. Mustafa, Seyyid Ahmed (Hâdim müftîsi), Seyyid Muhammed Emin (Hâdim müftîsi), Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî, Şeyh Mustafa el-Hâdimî, Şeyh Muhammed et-Tarsûsî, Muhammed b. Ali el-Kâmil Hayreddîn ed-Deylemî, Muhammed b. Ahmed b. Abdulkâdir, Zekeriyâ el-Ensârî, İbn Hacer el-Askalânî, Burhânüddîn, İbn Şihne, Sirâcüddîn ed-Debeyrî, Ebü'l-vakt Abdülevvel, Ebu'l-Hasan Abdurrahman ed-Dâvûdî, Abdullah es-Serahsî, Muhammed b. Yusuf Abdulazîz, Muhammed bin İsmâil el-Buhârî.

Fıkıh ilmi silsilesiyse şöyledir: Ali Kudsî b. Hasan Kudsî, Ahmed Ziyâ b. Muhammed Bahâüddîn, Seyyid Hasan Kudsî b. Muhammed Kudsî, Şeyh Muhammed Bahâüddîn b. Muhammed Kudsî, Şeyh Muhammed Kudsî b. Mustafa, Seyyid Ahmed (Hâdim müftîsi), Seyyid Muhammed Emin (Hâdim

20 Yaşar, “Ali Rıza Kutsi Efendi”, 1/190.

müftüsü), Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî, Ahmed el-Kâzâbâdî, Ali el-Gürânî, Cezerî, Ahmed Münzel, es-Seyyid eş-Şerîf, Mübârek Şâh, Allâme eş-Şîrâzî, el-Kâtib el-Kazvînî, Fahreddîn er-Râzî, İmam Gazzâlî, İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî, Ebu't-Tayyib Muhammed b. Süleyman es-Sa'lûkî, İbrâhim el-Mervezî, Ebu'l-Abbâs Ahmed, Ebu'l-Kâsım Osman, Ebû İbrâhim İsmâil, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit (r.h), Hammâd, İbrâhim en-Nehâî, Alkame, Ebû Abdurrahman b. el-Esved b. Zeyd ve Ebû Abdurrahman Abdullah b. Habîb, (ilk ikisi) Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a), (üçüncüsü de) Hz. Ali b. Ebî Tâlib (r.a), Abdullah b. Mes'ûd ve Hz. Ali de Hz. Muhammed'den (s.a.s).

1.2.2. Muhammed Zeynelâbidin Efendi

Ali Rızâ Kudsi Efendi, Nakşî-Hâlidî tarikatında Şeyh Muhammed Zeynelâbidin Efendi'nin (1869-1940)²¹ halifesidir. Muhammed Zeynelâbidin Efendi, 15 Receb 1341 (3 Mart 1923) tarihinde Mekke'de Ali Rızâ Kudsi Efendi'ye Nakşî tarikatı üzere icâzet vermiştir. Bu icâzet, Koyunoğlu Kütüphanesi 7271 numarada kayıtlıdır. Ali Rızâ Kudsi Efendi'nin tasavvufî silsilesi²² şöyledir:

a) Ali Rızâ Kudsi b. Hasan Kudsi, Muhammed Zeynelâbidin b. Muhammed Bahâüddîn, Muhammed Bahâüddîn b. Muhammed Kudsi, Muhammed Kudsi b. Mustafa, Ödemişli Hasan Kudsi Efendi, (her ikisi) Şeyh Hâlid el-Bağdâdî'den, Abdullah ed-Dihlevî, Habîbullah Mazhar, Seyyid Nur, Seyfüddîn, Muhammed Ma'sûm, Ahmed el-Fârûk es-Sirhindî, Muhammed Bâkî, Muhammed Hâce, Derviş Muhammed, Muhammed Zâhid, Hâce Ubeydullâh-ı Ahrâr, Ya'kûb el-Çerhî, Alâüddîn el-Attâr, Bahâüddîn Muhammed Şâh-ı Nakşibend, Emir Külâl, Muhammed Baba Semmâsî, Ali er-Râmîtenî, Hâce Mahmûd İncîrfağnevî, Ârif er-Rivgerî, Abdülhâlık-ı Gucdüvânî, Yûsuf-ı Hemedânî, Ebû Ali Fârmedî, Ebu'l-Hasan el-Harakânî, Ebû Yezid el-Bistâmî, Ali es-Sindî, Ca'fer-i Sâdık, Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekr es-Siddîk, Selmân-ı Fârisî, Ebû Bekr es-Siddîk (r.a), Resûlullah (s.a.s).

21 Ahmet Çelik, "Muhammed Zeynelabidin Efendi", *Konya Ansiklopedisi* (Konya: KBB Kültür A.Ş., 2014), 7/ 5-7.

22 Ayrıca bk. Muhammed Bahâüddîn Efendi, *İkâzû'n-nâ'imîn* (Konya: Yusufâğa Kütüphanesi, 9898/1-2), 3-5; İsmail Bilgili - Ahmet Çelik, *Şeyh Muhammed Kudsi ve Silsilesi* (Konya: İzi Süt Kültür Yayınları, 2010), 37-40; Bilgili - Çelik, *Muhammed Kudsi*, 220-223.

b) Şeyh Ebû Ali Fârmedî'den sonraki silsile: Ebu'l-Hasan el-Harakânî'den aldığı gibi Ebu'l-Kâsım el-Gürgânî'den, Ebû Osman el-Mağribî, Ebû Ali el-Kâtibî, Ebû Ali er-Rûzbârî, Ebu'l-Kâsım Cüneyd el-Bağdâdî, Serî es-Sekatî, Ma'rûf-ı Kerhî, İmam Ali er-Rızâ, İmam Mûsâ Kâzım, İmam Ca'fer-i Sâdık, İmam Muhammed Bâkır, Zeynelâbidîn, Hz. Hüseyin (r.a), Hz. Ali b. Ebî Tâlib (r.a), Resûlullah (s.a.s).

c) Ma'rûf-ı Kerhî'den sonraki silsile: İmam Ali er-Rızâ, Dâvûd et-Tâî, Habîb-i Acemî, Hasan-ı Basrî, Ali b. Ebî Tâlib (r.a), Resûlullah (s.a.s).

1.3. Eserleri

Ali Rızâ Kudsî Efendi'nin matbû eserleri şunlardır:

1.3.1. Namazda Kur'ân-ı Kerîm'den Okuma Mikdarı: 112 sayfa olan bu eser, Gümüştopyayıncıları tarafından 1968'de İstanbul'da basılmıştır.²³

1.3.2. Ezan ve Hutbe: Türkçe bir eserdir. Ezan ve hutbelerin Türkçe okunup okunmayacağına dair Türkiye'den gelen bir mektuba cevaben yazılmış bir risâledir. Basım yeri ve tarihi mevcut olmayan eser, *el-Ezân ve'l-butbe beyne'l-Arabîyye ve't-Türkiyye* adı altında Arapça çevirisiyle birlikte yayınlanmış olup 32 sayfadır.²⁴

1.3.3. el-Fıraku'l-İslâmiyye küllühüm Müslimûn: Bu eser Fransızların Antakya, Suriye ve Lübnan'da Müslümanlara karşı yürüttüğü böl ve yut siyasetine karşı durmak üzere Ali Rızâ Kudsî Efendi tarafından *İslâm Fırkalarının Cümlesi Müslümandır* adı altında evvela Türkçe bir eser olarak kaleme alınmış, sonra *el-Fıraku'l-İslâmiyye küllühüm Müslimûn* adıyla yine müellif tarafından Arapçaya çevirilerek Şam'da bastırılmıştır. Eser Fransız hükümetince toplatılmıştır.²⁵

1.3.4. Dinî Bilgiler: Türkçedir. Basım yeri ve tarihi belli olmayan eser, 20 sayfa olup Ahmet Kudsî Eminoğlu tarafından neşredilmiştir.

23 Eserin internet versiyonu için bk. <http://a-kudsi.tripod.com/> (Erişim 11 Mayıs 2020).

24 Koyunoğlu Kütüphanesi, 67714; Ahmet Kudsi Eminoğlu, www.angelfire.com/ak5/eminoglu/EZAN.htm (Erişim 11 Mayıs 2020).

25 Sural, "Her Yönüyle Konya", *Yeni Konya* (12 Eylül 1975); Mehmet Ali Uz, *Konya Âlimleri ve Velileri* (Konya: Meram Belediyesi Kültür Yayınları, 2014), 320.

2. Eserin Özellikleri

2.1. Defterin Müellife Nispeti

Ali Rızâ Kudsî Efendi'nin müderrislik yaptığı Konya Islâh-ı Medâris-i İslâmiye Medresesi'ne ait bilgi ve kaynaklar oldukça kısıtlıdır. Bunda medrese yöneticilerinden Zeynelâbidin Efendi'nin aktif siyasete girerek önce İttihat ve Terakkî C emiyeti, sonra da Hürriyet ve İtilâf Fırkası içerisinde milletvekili olarak yer alması ile ortaya çıkan hizipleşmenin de büyük bir etkisi olmuştur. Islâh-ı Medâris, bu siyasî çekişmelerden bir şekilde etkilenmiş, en nihayetinde İttihat ve Terakkî yönetimince 1914'te önu kesilerek müderrislerinden Abdullah Fevzi (Tanrıkulu), Ömer Lutfi (Tekin) ve Ali Rızâ Kudsî Efendiler askere alınmış, Zeynelâbidin Efendi ise tutuklanarak Bursa Gemlik'e sürgüne gönderilmiştir. 1917 yılında ise medrese tamamen kapatılarak binaya el konulmuş ve kütüphanesi de yağmalanmıştır.²⁶

Ali Rızâ Kudsî Efendi'nin öğrencilerinden Ahmet Kudsî Eminoğlu (1928-2013)²⁷ ve Mehmet Eminoğlu (1932-2011)²⁸ hocaların vefatlarından sonra Konya Koyunoğlu Kütüphanesi'ne bazı doküman ve defterler intikal etmişti. Bu belgeler Mehmet Eminoğlu'na dayısı ve kayınpederi olan Ali Rızâ Kudsî Efendi'den gelmiş olup, bizim incelediğimiz defter de bu son gelen dokümanlar arasında yer almaktadır.

Bu dokümanlardan Ali Rızâ Kudsî Efendiye ait olan ve Koyunoğlu Kütüphanesi kataloglarına giren belgeler şunlardır:

1) Ali Kudsî Efendi, *Ahlâk Dersi Notları*: Karton kapaklı bir cep defterine yazılan eser, rik'a hattı ile yazılmış olup toplamda 20 sayfadır. 7288 numarada kayıtlı olan bu eserin dili Türkçedir.

2) Kudsîzâde Ali Efendi, *Islâh-ı Medâris'te Okunan İlm-i Ahlâk ve Ulûm-ı Dîniyye Dersleri*: Eser 7274 numaraya kayıtlı olup dili Türkçedir.

26 Arabacı, *Konya Medreseleri*, 468.

27 Hasan Yaşar, "Ahmet Kudsi Eminoğlu'nun Ardından", *Merhaba Akademik Sayfalar* 11 (10 Nisan 2013), 162-165

28 Hasan Yaşar, "Eminoğlu, Mehmet", *Konya Ansiklopedisi* (Konya: KBB Kültür A.Ş., 2014), 3/181-182.

2.2. Defterin Özellikleri

Koyunoğlu Kütüphanesi'nde kayıtlı olup Ali Rızâ Kudsi Efendi'ye ait olan bu defterler, Konya Islâh-ı Medâris-i İslâmiyye Medresesi'nde okutulan akâid (bugün için söyleyecek olursak din kültürü ve ahlâk bilgisi) derslerine ait notlardan oluşmaktadır.

Bu defterlerden 7288 numarada kayıtlı olan “Ahlâk Dersi Notları” adlı bir defter, çalışmamıza esas aldığımız defterin ilk hâli olup 39 sayfadan oluşmaktadır. Bu, 11 satırlık çizgili küçük boy bir defterdir. Defterin sağ üst tarafına sayfa numarası verilmiş olup ahlâk konusu geniş olarak hazırlanmış, fakat sonradan bazı bölümler çıkarılmıştır. Eserin yazım tarihi yoktur.

Konya Koyunoğlu Kütüphanesi 7274 numarada kayıtlı ve “Islah-ı Medâris'te Okunan İlm-i Ahlâk ve Ulûm-ı Dîniyye Dersleri” adlı ikinci defter ise 37 sayfadan oluşmakta olup defter kâğıdına rik'a yazı ile kaleme alınmıştır. Eserin yazım tarihi 1331/1913'tür.

Kapak sayfası turuncu renkte ve üzerinde dört satır hâlinde “Islah-ı Medâris'te Okunan İlm-i Ahlâk ve Ulûm-ı Dîniyye Dersleri, Muallimi Kudsi Efendizâde Ali Efendi” yazılıdır.

Defter iki bölümden oluşmaktadır. Esere önce ahlâk bölümü ile başlanmış ve sonra dinî bilgiler bölümüne geçilmiştir. Fakat eserin sonunda yer alan tarihlere bakılırsa “Ulûm-ı Dîniyye” bölümünün daha evvel kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

2.2.1. Ulûm-ı Dîniyye Bölümü

Defterin 1'inci sayfası ile 21'inci sayfası arasındaki kısım “Ulûm-ı Dîniyye” bölümü olarak isimlendirilmiştir. Bu bölümün sonunda “18 Rebiülevvel 1331/12 Şubat 1328”, yani 25 Şubat 1913 tarihi kayıtlıdır.

Eserin 2, 4 ve 6'ncı sayfalarında “Ulûm-ı Dîniyye”, 3 ve 5'inci sayfalarında ise “İlmihâl” başlıkları yazılmış, diğer sayfalarda ise devam edilmemiştir.

“Ulûm-ı Dîniyye” bölümü “soru-cevap” tarzındadır. Bu kısımda “ne demektir, nedir, delili nedir, kaç kısımdır, hangisidir, mütalaanız nedir, neye derler, ne gibi, kimdir, kimlerdir, kaçtır, ne suretle, ne ile ne malumdur, var mıdır, izah ediniz” kalıplarıyla çeşitli sorular sorulmakta ve oldukça özlü cevaplarla karşılık verilmektedir. Sorulara 1'den 62'ye kadar sıra numarası verildikten sonra

numaralandırma bitmiş ve sual manasına “sin”, cevap manasınaysa “cim” harfleri rumuz olarak kullanılmıştır.

Ulûm-ı dîniyye dersleri dinin tanımını ile başlamakta ve dinî ilimler; akâid, ahlâk ve fıkıh olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Burada önemli olan imandan hemen sonra ahlâkın zikredilmesidir. Bunu, Islâh-ı Medâris muallimlerinin imandan sonra ahlâkı zihinlere nakşetme çabası içerisinde oldukları şeklinde yorumlamak mümkündür.

Defterde mezhep mefhumu tarif edildikten sonra “*İtikatta mezhebimiz nedir?*” sorusuna “*Ehl-i sünnet ve’l-cemaat*” şeklinde cevap verilmekte, bu ise “*Resûlullah (s.a.s) Efendimiz’in ashâbı ve cemaatı*” şeklinde izah edilmektedir.²⁹

29 Ali Rızâ Kudsî Efendi, “Ehl-i sünnet ve’l-cemaat mezhebini” şöyle tanımlamaktadır: “Cenâb-ı Hak, Kur’ân-ı Kerîm’de Nisa sûresi âyet-i kerîme 115’te şöyle buyurmuştur: ‘Her kimde kendisine hak tebeyyün ettikten sonra peygambere muhalefette ve mü’minler yolunun Ehl-i sünnet ve cemaat mezhebinin başkasına giderse onu gittiğine bırakırız ve kendisine cehennemi boylatırız ki ne fena gidiştir.’ Ve hadîs-i şerifte Seyyid-i Kâinât Peygamber Efendimiz aleyhi ekmelü’t-tahiyât hazretleri ümmetinin yetmiş üç fırkaya ayrılacağını ve bunlardan biri müstesnâ olup diğerleri cehennemlik olduğunu haber vermişti. ‘O bir fırka kimlerdir?’ diye vâkî olan suâle cevâb olarak, ‘Onlar benim ve ashâbımın bulunduğu itikâd üzere bulunan kimselerdir’ buyurmuştu ve sonunda da böyle oldu. Aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin ve ashâb-ı kirâmının bulunduğu itikâd üzere bulunan fırkaya ‘firkâ-ı nâciye’ ve ‘Ehl-i sünnet ve cemaat’ tâbir olunmuş, diğerlerine de ‘fırka-ı dâlle’ ve ‘ehl-i hevâ’ ve ‘ashâbu’l-bid’a’ denmiştir. Evet, (Ehl-i sünnet) Peygamberimiz aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin ve ashâb-ı kirâmının bulunduğu itikâd üzere bulunan kimseler demektir. ‘Ve’l-cemaat’ demek de ‘ve ehli cemâ’a’ demek olup, ‘cemaat’ demek de ‘çokluk’ demek olup, burası ilim yeri olduğu için çokluktan murad da ‘ulemânın çokluğu’ demek olup, ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin ve ashâb-ı kirâmının bulunduğu itikâdlarını öğrenmek hususunda ulemânın çoğunun anladığı mânâyâ tâbi olan kimseler’ demektir. Ulemâ da iki kısım olup bir kısmı Kitâbullah’tan ve sünnet-i Resûlullah’tan istinbât-ı ahkâma muktedir olan ulemâdır ki bunlara ‘ulemâ-yı dîn, imâm ve müctehid’ tâbir olunur. Diğer kısımda müctehidlere tâbi olup onlar da yalnız müctehidlerin sözlerini zabt ve nakle ve anlamaya muktedir olan ulemâdır ki bunlara da ‘mezhebler ulemâsı’ tâbir olunur. O hâlde Aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin ve ashâb-ı kirâmının itikâdlarını öğrenebilmek hususunda, ilk emirde müctehidlerin anladıklarına bakılır; eğer anladıklarında müttefik iseler hepsinin anladığına ve eğer ihtilâf etmiş iseler ekseriyetin anladığına tâbi olan müctehidlerin sözlerini ve maksadlarını anlayabilmekte ayrı bir mesele olup o hususta mezheb âlimlerinin anladıklarına bakılır; eğer anladıklarında müttefik iseler hepsinin anladığına ve eğer ihtilâf etmiş iseler çoğunluğun anladığına tâbi olmuş kimseler demektir. ‘Ehl-i sünnet ve cemaat’ tâbiri müfredât itibarı ile bu suretle tahlil olunduktan sonra bir de umumi surette târif edilecek olursa şöyle denir: ‘Ehl-i sünnet ve cemaat’ demek, Aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin ve ashâb-ı kirâmının bulunduğu itikâd üzere bulunan ve bunu öğrenmek hususunda müctehidlerin çoğunluğunun anladığına ve müctehidlerin anladığını öğrenebilmek için de mezheplerin âlimlerinin çoğunluğunun anladığı manaya tâbi olan kimseler demektir. ‘Cumhûr’ kelimesi de ‘çoğunluk’ manasında olduğu için ulemânın çoğunluğu denecek yerde ‘cumhûr ulemâ’ dahi denmektedir. ulemânın bir mesele hakkındaki anlaşması, hakka isabet hususunda nasıl ki bir hüccet-i kâtî’a ise

Amelî mezheplerle ilgili soruya verilen cevapta ise dört mezhep sıralandıktan sonra amelde Hanefî mezhebinin takip edildiği belirtilmiştir. Bundan sonra “Âmentü” zikredilerek yine soru-cevap tarzında sırasıyla Allah’a (12-34), meleklerle (35-39), kitaplara (40-44), peygamberlere (45-50), âhirete ve kadere (51-53) iman konularına yer verilmiştir.

Âmentüden sonra iman ve kısımları ile kelâmî bilgiyi elde etme yolları üzerinde durulmuş ve kelâmî bilginin akıl, his ve haber-i sâdık yoluyla elde edilebileceği ifade edilmiştir. Burada haber-i sâdık konusu açıklanırken bir soruda mûcize kavramı sorulmuş, bunun üzerine başta Kur’ân-ı Kerîm olmak üzere Peygamber Efendimiz’in sair birtakım mûcizeleri zikredilmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s) ile ilgili olan 72’nci soruda onun çok kısa bir hayat hikâyesi ile nesebi hakkında bilgiler verilmiş, ardından şemâil-i şerîfi etrafındaki ayrıntılı nakiller bir araya getirilmiştir. Peygamber Efendimiz’in hanımları, çocukları ve torunları bölümlerinden sonra ashâb-ı kirâm hakkında da birkaç soru yer almıştır.

Deliller bölümünde ise aklî ve naklî deliller açıklandıktan sonra temel itikat konularıyla ilgili olarak –Âmentü’deki sıraya göre– sorulan suallere âyet ve hadislerden deliller getirilmiştir. Burada âyet ve hadisler, orijinla metinleriyle zikredilmiş olup, meal ve tercümeleryse verilmemiştir.

‘el-bükmü li’l-ekser’ kâide-i dîniyyesine binaen çoğunlukta ittifak hükmünde olup ulemâ arasında ihtilaf vâki olduğunda hakka isabeti çoğunlukta itikâd etmek dinimizce lâzım gelmiştir. Hakka ulaşmak için dinimizin koyduğu usûl ve meslek bundan ibarettir. Sapık fırkalar ve ehli’l-ehvâ ve ashâb-ı bid’â hepsi bir manaya olup esâsen dîn-i İslâm’ı mu’tekid olup bütün itikâdlarını dine nisbet edip ‘dinen bu böyledir’ diye itikâd ettiklerinden aynı ile Ehl-i sünnet ve cemaat gibi bunlara da ‘Ehl-i kible’ tâbir olunmuştur. Zira “Ehl-i kible” demek, bütün itikâdlarını gerek eğri ve gerek doğru dine nisbet edip ‘dinen bu böyledir’ diye itikâd eylediği mâlûm olan kimseler demektir. Bunların bütün itikâdlarını dine nisbet eyledikleri ve ‘dinen bu böyledir’ diye itikâd eyledikleri akidelerin küçük ve büyük, erkek-kadın, mütevâfitü’l-ukûl kimseler arasında batnen-ba’de-batnin ve neslen-ba’de-neslin din nâmına muhterâm tutulmasından anlaşılmaktadır. Bu en kuvvetli bir delildir. Onun için Ehl-i sünnet ve cemaat ulemâlarından bunlara Ehl-i kible denmez diyen asla vâki olmamıştır. Binaenaleyh bunlarda Ehl-i sünnet ve cemaat gibi Ehl-i kible olup yalnız aralarındaki fark, meslek itibarı ile bir fark olup o da cumhûr-ı ulemâya tâbi olup olmamak meselesinden ibarettir. Bütün itikâd meselelerinde müstesnâsı cumhûr-ı ulemâya tâbi olana ‘Ehl-i sünnet ve cemaat’, velev bir meselede olsun cumhûr-ı ulemâya muhâlif olana ‘ehl-i ehvâ ve ehl-i bid’at ve dalâlet’ demiştir. Kitaplarımız ehli’l-ehvâyı bu suretle târif etmişlerdir. Ezcümle *Mecma’u’l-enbur* ve *Tabtâvî* kitapları, ‘ehlü’l-ehvâ’ bir kavmin mahsus ismi olmayıp Ehl-i kibleden olduğu hâlde bazı meselede Ehl-i sünnet ve cemaat mesleğinden sapan kimselerdir’ demişlerdir.” Bk. <http://a-kudsi.tripod.com/> (Erişim 11 Mayıs 2020).

2.2.2. İlm-i Ahlâk Bölümü

Defterin 1 ila 14’üncü sayfaları arasındaki kısım “İlm-i Ahlâk” bölümü olarak geçmektedir. 14’üncü ve son sayfa, arkalı önlü çeyrek sayfa hâlinededir. Sonunda “Rûmî 23 Nisan 1329 Salı, Rûz-ı Hızır” (6 Mayıs 1913 Salı) tarih kaydı yer alan bu bölümde soru-cevap usûlü takip edilmemiştir.

İbn Miskeveyh (*Tezhîbü’l-Ahlâk*), Celâleddîn Devvânî (*Ahlâk-ı Celâlî*), Nasîrüddîn et-Tûsî (*Ahlâk-ı Nâsirî*) ve Kınalızâde’nin (*Ahlâk-ı ‘Alâî*) temsil ettiği klasik felsefî ahlâk izleri taşıyan “İlm-i Ahlâk” bölümünde ise ahlâk tarif edilerek onu meydana getiren iffet, şecaat ve hikmet ilkeleri teorik ahlâk çerçevesinde açıklanmaktadır.³⁰

Allah’a, nefse, topluma, aileye ve ilim erbâbına karşı uygulanacak olan pratik ahlâk esasları ise âyet ve hadislerden deliller getirilerek sistematik bir üslûpla ele alınmıştır. Burada da âyet ve hadislerin tercüme edilmeden verildiği görülmektedir.

3. Defterin Latinizesinde İzlenen Yöntem

Günümüze çok yakın bir tarihe ait olan bu eser, oldukça sade bir Türkçeyle kaleme alınmıştır. Bu yüzden latinize çalışmasında günümüz imlâsına mümkün mertebe riayet edilmiş, bununla birlikte özellikle de Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin transkripsiyonunda uzatma ve çentik işaretleri gibi hususlar da dikkate alınarak hareket edilmiştir.

Defterde âyet-i kerîmelerin sûre ve âyet numaraları gösterilmiş olup âyet meallerine yer verilmediğinden meallerde *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali* (Ankara: TDV Yayınları, 2015) isimli çalışmadan yararlanılmış ve mealler “...” işareti içerisinde verilmiştir. Defterde mealleri verilmeyen hadisler de tercüme edilerek ilgili hadis kaynaklarındaki yerlerine işaret edilmiştir.

Noktalama işaretlerinde günümüz yazımlarındaki tercihler dikkate alınmış olup dipnot ve kaynakçada ise İSNAD Atıf Sistemi’ne göre hareket edilmiştir.

Defterin sayfa numaraları ile bazı konu başlıkları [ ] işareti ile gösterilmiştir.

Defterde soru için kullanılan “sin” ile cevap için kullanılan “cim” harfleri latinize kısmında gerekli görülmeyp neşre dahil edilmemiştir.

30 Bk. Mehmet Aydın, “Ahlâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2/12.

B. Metin Neşri

İlm-i Ahlâk ve Ulûm-ı Dîniyye Dersleri Adlı Defterin Latinizesi

I. ULÛM-I DÎNİYYE DERS LERİ

Bismillâh irrahmân irrahîm

Elhamdülillâhi Rabbi'l-âlemîn ve's-salâtü ve's-selâmu 'alâ rasûlinâ Muhammedin ve âlihî ve sabbihî ecma'in. Emma ba'd:

[1]

1. Ulûm-ı dîniyye ne demektir?

Dîn-i mübin ile sâbit olan bilgiler ve meseleler demektir.

2. Din ne demektir?

Dünya ve ahiret saadetlerine bizi nâil etmek için Cenâb-ı Allah'ın Peygamberimiz (s.a.s) vasıtasıyla bize göstermiş olduğu yol demektir.

3. Ulûm-ı dîniyye kaç kısımdır?

Üç kısımdır ki ilm-i akâid, ilm-i ahlâk, ilm-i fıkıhtır.

4. İlm-i akâid ne demektir?

Dinimizin yalnız itikât etmeye, inanmaya dair beyân ettiği ilim demektir.

5. İlm-i ahlâk ne demektir?

Dinimizin kuvve-yi bâtınânın yani (gazab, şehvet, vehim) gibi kuvvetlerin tehzîb ve ıslâhına dair beyân ettiği ilimdir.

6. İlm-i fıkıh ne demektir?

Dinimizin beden-i insânînin a'mâline dair beyân ettiği ilim demektir.

7. Mezhep ne demektir?

İnsanların fikren tuttuğu bir yol demektir.

8. Mezhep kaç kısımdır?

İki kısımdır ki biri mezheb-i itikâdî, diğeri mezheb-i amelîdir.

9. İtikâta mezhebimiz nedir?

Ehl-i sünnet ve’l-cemaât mezhebidir.

10. Ehl-i sünnet ve’l-cemaât ne demektir?

Resûlullah (s.a.s) Efendimiz’in ashâbı ve cemaatı demektir.

[2]

11. Amelde mezhep kaçtır?

Pek çok ise de en meşhur olanları dördtür ki; Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî adlarıyla anılan mezheplerdir.

12. Bizim mezhebimiz hangisidir?

İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe Nu‘mân bin Sâbit (rahimehullâh) hazretlerinin mezhebidir.

13. Mezhebler hakkında mütâlaanız nedir?

İtikâta mezhebimiz olan Ehl-i sünnet ve’l-cemâat mezhebi savâbdır. Hatâ olmak ihtimali yoktur, sâir mezhebler savâb olmak ihtimali yoktur. Amelde mezhebimiz olan İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe mezhebi savâbdır, hatâ olmak ihtimali vardır. Sâir mezhepler hatâdır, savâb olmak ihtimâli vardır.

14. İman, İslâm, Müslümanlık ne demektir?

Peygamberimiz (s.a.s) efendimize ve beyân buyurdıkları şeylere inanmaktır.

15. İnanması lâzım gelen şeyler nedir?

Amentu billâhi ve melâiketihî ve kütübihî ve rusulihî ve’l-yevmi’l-âhiri ve bi’l-kaderi hayrihî ve şerrihî minallâhi te‘âlâ” terkib-i şerîfinin ifade ettiği altı şeydir.

16. Manaları nedir?

Allah’a ve meleklerle ve kitâblara ve peygamberlere ve ahirete ve kadere inanmaktır.

17. Bu altı şeyin lisân-ı şer‘ide ismi nedir?

Mü’menün bih, sıfât-ı îmân, erkân-ı îmân tâbir olunur.

[1. ALLAH'A İMAN]

18. Allah'a iman ne demektir?

Cenâb-ı Allah'ın (ulûhiyetine ve havâss-ı ulûhiyetine, ulûhiyette ve havâss-ı ulûhiyette şerîki ve nazîri) olmadığını inanmaktır.

[3] 19. Ulûhiyet ne demektir?

Cenâb-ı Allah'ın hiçbir şeye muhtâç olmayıp kâffe-yi mâadanın kendine muhtaç olması demektir.

20. Havass-ı ulûhiyet ne demektir?

Cenâb-ı Allah'ın âlemi tedbir buyurması yani her şeyi yerli yerince tertîb buyurması ve cemi-i eşyâyı yoktan var etmesi ve ibâdete müstehak olması ve kemâl sıfâtlar ile muttasıf olup noksân sıfâtlardan münezzeh olması ulûhiyetin hassalarıdır.

21. Cenâb-ı Allah'ın kemâl sıfâtları kaç kısımdır?

Üç kısımdır ki; sıfât-ı nefsiyye, sıfât-ı zâtiyye, sıfât-ı fiiliyyedir.

22. Sıfât-ı nefsiyye ne demektir?

Kendisi tasavvur edilmedikçe mevzu tasavvur edilemeyen sıfâtıdır. Misali; “vücûd” sıfâtı gibi.

23. Sıfât-ı zâtiyye neye derler?

Zât-ı ilâhiden nefyi câiz olmayan sıfâtlar demektir.

24. Sıfât-ı zâtiyye kaç kısımdır?

İki kısımdır ki; sıfât-ı selbiyye, sıfât-ı sübûtiyyedir.

25. Sıfât-ı selbiyye neye derler ?

Zât-ı ilâhiden selp edilen sıfâta derler.

26. Ne gibi?

Kıdem, bekâ, vahdâniyet, muhâlefetün li'l-havâdis, kıyam bi nefsihî gibi.

27. Manaları nedir?

Kıdem: “Evveli olmamak.”

Bekâ: “Sonu olmamak.”

Vahdâniyet: “Şerîki ve nazîri olmamak.”

Muhâlefetün li’l-havâdis: “Mahlûkattan hiçbir şeye benzememek.”

Kıyâm bi nefsihî: “Allah’ın başka şeylere muhtaç olmamasıdır.”

28. Sıfât-ı sübûtiyye neye derler?

Zât-ı ilâhîye sâbit olan sıfâtlar demektir.

[4]

29. Ne gibi?

Hayat, ilim, sem‘, basâr, irâde, kudret, kelâm, tekvîn sıfâtları gibi.

30. Manaları nedir?

(Hayat) “diri olmak”; (ilim) “bilmek”; (semi’) “işitmek”; (basar) “görmek”; (irâde) “dilemek”; (kudret) “güç yetmek”; (kelâm) “söylemek”; (tekvîn) “cemî-i eşyâyı yoktan var etmektir.

31. Sıfât-ı fiiliyye neye derler?

Zât-ı ilâhiyyeyi isbât ve nefy etmek câiz olan sıfâtlardır.

32. Ne gibi?

Tahlîk, terzîk, ihyâ, imâte gibi.

33. Manaları nedir?

(Tahlîk) “halk etmek”; (terzîk) “rızk vermek”; (ihyâ) “diriltmek”; (imâte) “öldürmektir”.

34. Bu sıfatlarla Cenâb-ı Allah’ı yâd ediniz.

Allah zü’l-celâl hazretleri “mevcûd”dur, “vâhid”dir, “kadîm ve ezeli”dir, “bâkî ve ebedî”dir, varlıkta başkaya muhtâç değildir. “Ve hiçbir şeye müşabih dahi değil”dir. “hayy ve dâim”dir, “avâlim bütün onun emriyle”dir, “kâim”dir, “alîm”dir, “sıfat-ı ilmî olmuş olacak her şeyi muhît”tir, “sem”dir, “basîr”dir, yani “sem’ ve basar sıfâtlarıyla da muttasıf”tır. İşitilmek şânından olanı işitir, görülmek şânından olanı görür.” “Mürîd”dir, “kâdir”dir, “mükellim”dir, “mükevvin”dir, ve “hâlîk”tır, “râzık”tır, “ihyâ ve imâte” dahi onun ef’âl-i bed’iyye ve sıfât-ı kemâliyyesinden”dir.

[5]

[2. MELEKLERE İMAN]

35. Meleklerle imân nasıl olur?

Cenâb-ı Allah'ın, melek, nâmı ile bir nev'i mahlûk-ı mükerremi vardır ki hilkatleri gâyet latîftir. Onun için göze görünmezler. Fakat türlü türlü şekillerde görünmeye muktedirlerdir. Ve Cenâb-ı Allah ile rusûl-i kirâmı beyninde vâsıtâ-ı teblîğ olmak onların şânındandır. Sâdıklardır, emînlerdir. Ve dâima Hakk'ın emriyle âmillerdir. Yemek yemek, erkek veya dişi olmak gibi ahvâlden dahi berîlerdir.

36. Rusûl-i melâike kimlerdir?

Cebraîl, Mikâil, İsrâfil, Azrâil aleyhimu's-salâtü ve's-selâm hazerâtıdır.

37. Beşer mi efdâl melek mi?

Rusûl-i beşer kâffe-i melâikeden efdâldir. Avâm-ı beşer yalnız avâm-ı melâikeden efdâldir.

38. Avâm-ı beşerden murâd kimlerdir?

Evliyâullâhtır. Çünkü mertebe-i velâyete henüz vâsıl olmayan kimseler meleklerden herhangi bir vakit efdâl olamazlar.

39. Evliyâullâh kimlerdir?

İstedığı zaman mâsivallâhı kalbinden çıkarabilen kimselerdir, yani mâsivallâhı unutabilen kimselerdir.

[3. KİTAPLARA İMÂN]

40. Kitaplara imân nasıl olur?

Allah zü'l-celâl hazretleri din-i hakkı beyân etmek için Cibrîl-i emîn vasıtasıyla peygamberân-ı 'ızâma kitâblar göndermiş ve sonra gelen kitâb evvel gelen kitâbın hüküm ve zamanı tamam olduğunu bildirmiştir. Hususiyle hâtemü'l-enbiya sallallâhu aleyhi ve sellem efendimize nâzil olan Kur'ân-ı azimüşşân kendinden evvel gelen kitâbları nesh etmiş olmakla sair kitâbları okumak ve muktezâsıyla amel câiz değildir. Ve Kur'ân-ı Kerîm'in ahkâmı kıyamete kadar bakidir.

41. Nesih ne demektir?

Sonra gelen kitâb evvel gelen kitâbın hüküm ve zamanı tamam olduğunu bildirmektir.

42. Peygamberân-ı 'izâma nâzil olan kitâblar kaçtır?

Yüz dört olup dördü büyük, yüzü küçüktür, yani sahifedir.

[6]

43. Büyük kitâbların ismi nedir ve hangi peygamberlere nâzil olmuştur.

İsm-i şerîfleri Tevrât, Zebûr, İncîl, Kur'ân-ı Azîmü's-şândır, ki Tevrât Mûsâ aleyhisselâm, Zebur Dâvûd aleyhisselâm, İncîl Îsâ aleyhisselâm, Kur'ân-ı Azîmü's-şân âhîr zamân peygamberi Muhammed Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerine nâzil olmuştur.

44. Yüz sahife hangi peygamberlere nâzil olmuştur?

(10) sahife Âdem aleyhisselâma, (50) sahife Şît aleyhisselâma, (30) sahife İdrîs aleyhisselâma, (10) İbrâhim aleyhisselâma nâzil olmuştur.

[4. PEYGAMBERLERE İMÂN]

45. Peygamberlere imân nasıl olur?

Allah-ı Zü'l-celâl hazretleri insanlar içinden birçok zevât-ı kirâmı peygamberlik şerefiyle müşerref kılıp mübârek yedlerinde mu'cizeler halk buyurmuş ve hak peygamber oldukları mu'cizelerle sâbit olduktan sonra her birerleri zamanlarında ümmetlerini Cenâb-ı Allah'ın emir buyurduğu şerîata dâvet etmişlerdir. "Sâdıklar"dır, "emînler"dir, "mübelliğler"dir yani teblîğle memur oldukları şeyleri tamamen teblîğ edicilerdir, "fâtinler"dir yani fitnât ve zekâları bütün ukalâyı hayrân kılmıştır. "Mâsumlar"dır yani bilcümle maâyibden müberrâ ve günâh işlemekten dahi muarrâdırlar.

46. Peygamberlerin evveli ve âhiri kimdir?

Peygamberlerin evveli Âdem aleyhisselâm, sonu ve efdâli bizim peygamberimiz Muhammed Mustafa sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretleridir.

47. Peygamberlerin adedi kaçtır ?

Adedini ancak Cenâb-ı Hakk bilir. Yalnız Kur'ân-ı Kerîm'de ism-i şerîfleri zikr olunan ve nübüvvetleri tasrîh buyurulan zevât-ı kirâm yirmi beştir.

[7] **48. Esâmi-i şerîfleri nedir?**

Âdem, İdrîs, Nûh, Hûd, Sâlih, İbrâhim, İsmâil, Lût, İshâk, Yakûb, Yûsuf, Eyyûb, Şuayb, Mûsâ, Hârûn, Dâvûd, Süleymân, Zulkifl, İlyâs, İlyasa, Yûnus, Zekeriyâ, Yahyâ, İsâ, Muhammed aleyhimussalâtu vesselâm hazretleridir.

49. Mu'cize neye derler?

Peygamberlik davasında bulunan bir zâtın yedinde hak peygamber olduğunu beyân etmek için Cenâb-ı Allah'ın halk buyurmuş olduğu "hârikulâde" demektir.

50. Hârikulâde ne demektir?

Cenâb-ı Allah'ın kendi âdât-ı ilâhiyyesinin hilâfına olarak ara sıra halk buyurmuş olduğu şey demektir.

51. Bizim peygamberimiz kimlere meb'ûs olmuş ve mu'cizeleri nedir?

Bizim Peygamberimiz kâffe-i ins ve cinne meb'ûs olmuştur. Mu'cizeleri *lâ yuâddu ve lâ yuhsâ* ise de en büyük mu'cizesi Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kâinât bir araya gelse O'nun mislini getiremezler.

[5. AHİRETE İMÂN]

Bu âlem bir gün olup nihâyet bulacak. Zî-rûh nâmına hiçbir şey kalmayıp tamamen ölecek.

Biraz sonra kabirde dahi "Münker" ve Nekîr" nâm iki melek tarafından suâl vâki' olacak.

Biraz sonra bütün mevtâlar kabirlerinden dirilip kalkacak, Cenâb-ı Hakk'ın emir buyurduğu bir yere toplanacak.

Defter-i a'mâli yedlerine verilerek muhâsebeleri görülecek. Amelleri vezn olunacak.

Kevser havuzu haktır, bütün ehl-i imân ondan içecektir.

Sırât haktır, üzerinden geçilecek.

Cennet haktır, müminler şeref-i duhûle nâil olacaktır ve ebedî kalacaktır.

Cehennem haktır; kâfirler ve bazı asi müminler girecek, kâfirler ebedî kalacak, mü’minler bir müddet yandıktan sonra çıkıp onlar da cennete girecektir. Velhasıl emr-i ilahi tamamen yerini bulacaktır.

[6. KADERE İMÂN]

“Hayır ve şer” her ne vâki’ olursa hep Cenâb-ı Allah’ın halk ve takdiriyle olduğuna ve her şeyin Hâlık’ı ancak kendisi olup kendinden başka hiçbir Hâlık olmadığını inanmaktır.

52. Ef’âl-i ibâd hakkındaki malûmâtınız nedir?

Kulların ef’âli Cenâb-ı Allah’ın mahlûku ve kulların meksûbîdir.

53. Ne demektir?

Cenâb-ı Hakk kullarına bir irâde sıfâtı vermiştir. Bir kimse irâdesini gücü yetebileceği şeylere sarf ettiğinde Cenâb-ı Hakk da o şeyi halk buyurur. Çünkü âdet-i ilâhiyesi öyle cârî olmuştur. O irâdeyi sarf etmenin ismine “kesb, ihtiyâr” denir. Şu halde abdin irâdesiyle olduğu için o amel abdin meksûbidir. Ve Cenâb-ı Hakk’ın halkıyla olduğu için Cenâb-ı Hakk’ın da mahlûkıdır.

[8]

54. İmân nedir?

Kalp ile tasdîk ve dil ile ikrâr etmektir.

55. İmân kaç kısımdır?

İki kısımdır ki; “imân-ı taklidî, imân-ı istidlâlî”dir.

56. İmân-ı taklidî nedir?

Kendince bir delîli olmayıp anasından babasından yahut üstâdından işitmekle hâsıl olan imândır.

57. İmân-ı istidlâlî nedir?

Bir delîle müstenid olan imândır.

58. İmân etmek için evvela ne lâzımdır?

İlim lâzımdır.

59. İlim kaç şey ile hasıl olur?

Üç şey ile hasıl olur ki; biri “akıl”, diğeri “âlet-i his”, diğeri biride “haber-i sâdık”dır.

60. Âlet-i his kaçtır?

Beştir ki “Şem, zevk, basar, semi, lems”dir.

61. Manaları nedir?

“Şem” koklamak, “zevk” tatmak”, “basar” görmek, “semi” işitmek, “lems” dokunmaktır.

[Bundan sonra numaralandırma bitiyor. Bu bölümü üsluba uyarak tarafımızdan numaralandırılmıştır.]

[9]

62. Haber-i sâdık kaç kısımdır?

İki kısımdır ki, biri “haber-i mütevâtir”, diğeri “haber-i resûl”dür.

63. Haber-i mütevâtir ne demektir?

Yalan söylemek üzere ittifâk etmelerini akıl kabul etmeyen bir kavim tarafından vâki’ olan haber demektir.

64. Haber-i resûlün sâdık olduğu nedendir?

“Cenâb-ı Allah’ın, her sözü doğrudur” diye tasdik buyurduğu bir zattan sudûr ettiğindedir.

65. Cenâb-ı Hakk bir peygamberin doğru olduğunu ne suretle bildiriyor?

Yedinde mu’cize halk etmek suretiyle beyân buyurur.

66. Mu’cize ne demektir?

Peygamberlik davasında bulunan bir zatın yedinde hak peygamber olduğunu beyân etmek için Cenâb-ı Allah’ın halk buyurmuş olduğu hârikulâde demektir.

67. Nebiyy-i Zîşânımız sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin nübüvveti ne ile sâbit olmuştur?

Fahr-i kâinât efendimiz evvelâ nübüvvet dava-yı celîlesini ilân ve birçok mu’cizeler izhâr buyurmuştur. Mu’cizelerinden biri de kelâmullah olan Kur’ân-ı Kerîm’dir. Resûlullah Efendimiz Kur’ân-ı Kerîm’i bütün âlemlere neşir ve teblîğ eylemiş ve buyurmuştur ki “Ben Cenâb-ı Allah’ın peygamberiyim, Allah’ın

emirlerini, nehiyelerini size haber veriyorum. Bana imân edin, eğer benim peygamber olduğuma inanmıyorsanız, işte Allah'ın kelâmı benim Hak peygamber olduğumu tasdık ediyor. Ve sizin bana ittibâ etmenizi emir buyuruyor. Eğer bu kelâmın kelâmullâh olduğuna da inanmıyorsanız, beşer kelâmı zannediyorsanız siz de beşersiniz ve fesahat ve belagatçe yani gâyet güzel ve muntazam, yerli yerince söz söylemekte cihâna fâik bir kavimseniz, haydi böyle muntazam mükemmel bir söz de –velev en kısa sûre kadar olsun– siz de söyleyebilirsiniz” buyurdular. Bütün fusahâ ve büleğâ-yı Arap olanca kuvvetlerini sarf ettiler. Ve senelerce uğraştılar ise de mislini getiremediler. Yani öyle muntazam, mükemmel bir söz söyleyemediler. İşte o zaman beşer kelâmı olmayıp ta kelâmullah olduğu ve bununla da Resûlullah Efendimiz'in hak peygamber olduğu sâbit olmuştur.

68. Resûlullah (s.a.s) Efendimiz'in daha başka gûne mu'cizeleri var mıdır?

[10]

Evet, Kur'ân-ı Kerîm'in mu'cizeliğini anlayamayanlar için başka gûne mu'cizeleri dahi vardır.

69. Ne gibi?

Mesela işâret-i nebeviyye ile kamerin iki şak olması ve taşların ağaçların ve bir çok hayvanatın selâm vermesi, şehâdet getirmesi ve mübârek parmakları arasından bir çok asâkirin ihtiyâcâtına kafi suların akması ve Bedir muhârebesinde a'dâ üzerine bir avuç kum atarak her bir tanesi düşmanların gözlerine isâbet etmesi, ve evvelce minber ittihâz buyurdıkları kesilmiş bir ağacın firâk-ı Resûlullah'tan dolayı ağlayıp sızlaması, daha bunun gibi emsâli binlerce şeyler gibi.

70. Bu günkü yed-i ihtirâmımızda bulunan Kur'ân-ı Kerîm risâletpenâhi efendimizin teblîğ buyurduğu Kur'ân-ı Kerîm'in aynı olduğu ne ile sâbittir?

Cihânın her köşesinde mazbût olan ve nakl ve rivâyet olunan Kur'ân-ı Kerîm aynı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Hiçbir noktasında tehallut yoktur. Şu halde milyonlarca müslümanların yek-zebân olarak rivâyet etmeleri aynı Kur'ân-ı Kerîm olduğuna kat'î suretle delâlet eder.

71. Kur'ân-ı Kerîm'in mislini getiremedikleri ne malumdur?

Eğer mislini getirselerser idi, bize nakl ve rivâyet olunurdu: çünkü bir şeyin rivâyet olunması icâb eden hâlet mevcût iken rivâyet olunmazsa o şeyin aslı olmadığı muhakkaktır.

72. Bu hâletin Araplarda mevcut olduğu ne malumdur?

Araplar asabiyet ve hamiyet-i câhiliyeye son derece me'lûf ve sadvet ve şevket ve debdebeye mâlik kimseler idi. Bunlar Kur'ân-ı Kerîm'in mislini getirebilseler idi bu hususta lâ-kayd kalamazlar idi. Mutlaka nakl ve rivâyet ederler idi.

[11] 73. Sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem efendimizin zât-ı şerîfleri hakkında mâlumât-ı mücmeleniz nedir?

İki cihân serveri Muhammed Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri bundan 1372 sene mukaddem Rebîülevvel ayının 12'nci Pazartesi gecesine Mekke-i Mükerrreme'de dâr-ı dünyâyı teşrîf buyurdular. Ve sinn-i âlileri kırka bâliğ olduğunda nübüvvet şerefiyle müşerref ve kâffe-i ins ü cinne meb'ûs olmuştur.

Bîset-i nebeviyyeden on dört sene sonra Medîne-i Münevver'e hicret ve onda dokuz sene ikâmet buyurduktan sonra altmış üç sinlerinde Medine-i Münevver'e dâr-ı karârı teşrîf buyurdular.

Ve Kur'ân-ı azimüşşân müddet-i mezkûre yani yirmi üç sene içinde parça parça nâzil olmak suretiyle ikmâl buyrulmuştur.

Fahr-i Kâinat sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri, müddet-i mahûde zarfında vazîfe-i risâleti *kemâ yenbeği* ifâ buyurarak envâr-ı hakâyık-ı İslâmiyye ile cihânı tenvîr buyurmuştur.

Zât-ı şerîfleri kavm-i necîb-i Arâbın Kureyş nâmı ile marûf bir büyük kabilesi içinden Hâşim kabîlesine mensûbturlar.

Neseb-i nübüvvet-penâhîleri: Muhammed bin Abdillâh ibni Abdülmuttalib ibni Hâşim ibni Abdimenâf ibni Kureyş ibni Kilâb ibni Murre ibni Ka'b ibni Luey ibni Gâlib ibni Fihri ibni Mâlik ibni Nâdr ibni Kinâne ibni Huzeyme ibni Mudrakeh ibni İlyâs ibni Mudar ibni Nizâr ibni Maad ibni Adnân hazretleridir.

Haseb-i Nübüvvet-penâhîleri: Muhammed bin Âmine bint Vehb ibni Abdimenâf ibni Zuhre ibni Kilâb ibni Murre ibni Ka'b ibni Luey ibni Gâlib ibni Fihri ibni Mâlik ibni Nadr ibni Kinâne ibni Huzeyme ibni Mudrakeh ibni İlyâs ibni Mudar ibni Nizâr ibni Maad ibni Adnân hazretleridir.

[12] ŞEMÂİL-İ ŞERÎFE-İ MUHAMMEDİYYE

Mahbûb-i Hudâ Muhammed el-Mustafa sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri hilkatce ve Ahlâkca nev'-i benî Âdem'in ekmeli idi. Hep enbiyâ-yı izâm aleyhimü's-salâtu ve's-selâm hazerâtı "tâmmü'l-a'zâ" ve güzel yüzlü

olup habîb-i Hudâ onların en kâmil mübârek cismi güzel, hep azası mütenâsip vücûdu gâyet mevzûn, alnı ve göğsü ve iki omuzlarının arası ve avuçları geniş, boynu uzun ve mevzûn ve gümüş gibi saf, omuzları ve pazuları ve baldırları iri ve kalın, bilekleri uzun, parmakları uzunca, elleri parmakları kalınca idi.

Ve mübârek karnı göğsü ile beraber olup fazlalığı yok idi ve ayaklarının altı çukur olup düz değil idi.

Uzuna karîb orta boylu iri kemikli iri gövdeli güçlü kuvveti idi, ne zayıf ne semiz belki ikisi ortası ve sıkı etli idi.

Mübârek cildi ise ipekten yumuşak idi.

Kemâl-i itidâl üzere büyük başlı, hilâl kaşlı, çekme burunlu, az değirmi çehreli ve az uzunca yüzlü idi.

Kirpikleri uzun, gözleri kara ve güzel ve büyücek idi.

Ve iki kaşının arası açık, fakat kaşları bir birine karib idi, çatık kaşlı değil idi ve iki kaşının arasında bir damar var idi ki vakt-i gazapta kabarıp görünür idi.

Ol Nebiyy-i müctebâa “ezheru’l-levn” idi. Yani ne gâyet beyaz ne de kara, yalnız belki ikisi ortası ve gül gibi kırmızıya mail beyaz ve nurani ve berrak ve mübârek yüzünde nur parlardı.

Gözlerinin akında dahi az kırmızılık vardı.

Dişleri inci gibi “âbdâr u tâbdâr” olup söylerken ön dişlerinde nur saçılır. Gülerken fem-i saadeti bir latîf şimşek gibi açılırdı.

Saçları ne pek kıvrıcık nede pek düz idi.

Mübârek sakalı sık ve tam idi. Uzun değil idi, bir tutamdan ziyadesini alırdı.

Âlem-i bekâyâ rihlet buyurdularında saç, sakalı henüz ağarmaya başlayıp başında biraz ve sakalında yirmi kadar beyaz kıl var idi.

Cismi, nazîf; kokusu, latîf idi. Koku sürünsün, sürünmesin teni ve teri en güzel kokulardan ala kokardı. Bir kimse onunla müsâfaha etse bütün gün onun râyiha-ı tayyibesini duyardı. Ve mübârek eliyle bir çocuğun başını mesh etse râyiha-i tayyibesi ile o çocuk sair çocuklar arasında malûm olurdu.

Doğduğu vakit dahi nazîf ve pâk idi. Ve sünnetli ve göbeği kesik olarak doğmuş idi. [13]

Havassi fevkalâde kuvvetli idi. Pek uzaktan işitir ve kimsenin göremeyeceği mesafeden görür idi.

Velhâsıl en mükemmel ve müstesna bir surette yaratılmış bir vücûdu mesûd ve mübârek idi.

Güler yüzlü, tatlı sözlü idi. Kimseye fena söz söylemez ve kimseye bed muamele eylemez ve kimsenin sözünü kesmez, mülayim ve mütevazı idi. “Haşîn” ve “galîz” değil idi.

Fakat muhîb ve vakûr idi.

Beyhude söz söylemezdi.

Gülmesi dahi tebessüm idi. O’nu ansızın gören kimseyi mehâbet alırdı.

Ve O’nunla ülfet ve musâhabet eyleyen kimse O’na cân u gönülden âşık ve muhîb olurdu.

Sahî ve kerîm, şefîk ve rahîm, seci’ ve halîm idi.

Ahd ve vaadinde sâbit, kavline sâdık idi.

Elhâsıl husn-ü ahlâkca ve akıl ve zekâvetce cümle nâsa fâik ve her türlü medh ve senâya lâyıık idi.

Cenâb-ı Hak cümlemizi şefaât-ı uzmâsıyla müşerref eyleye. Âmin.

[AİLESİ]

Ezvâc-ı Tâhîrat Rıdvânullahi Te‘âlâ Aleyhinne Hazerâtı

1. Hadîce binti Huveylid bin Esed
2. Sevde binti Zem‘a
3. Âişe binti. Ebî Bekir es-Sıddîk
4. Hafsa binti Ömer ibnü’l-Hattâb
5. Zeyneb binti Huzeyme
6. Zeyneb binti Cahş
7. Ümmü Habîbe binti Ebû Süfyân
8. Ümmü Seleme binti Umeyye ibnü’l-Muğîre
9. Meymûne binti el-Hâris
10. Safiyye binti Huyey ibni’l-Ahtâb
11. Cuveyriye binti el-Hâris radiyallâhu te‘âlâ anhunne hazretleridir.

74. Risâlet-penâh Efendimizin mahdûmu mükerrerleri kaç tane ve ismi şerîfleri nedir?

Üç tane olup ism-i şerîfleri Kâsım, Abdullah, İbrâhim radiyallâhu te‘âlâ anhum hazretleridir.

75. Kerîme-i mutahharaları kaç tane ve ism-i şerîfleri nedir?

Dört tane olup ism-i şerîfleri: Fâtıma, Zeyneb, Rukiyye, Ümmü Gülsüm radiyallâhu te‘âlâ anhunne hazretleridir.

76. Dâmâd-ı âlileri kimlerdir?

Ebü'l-Âs ibni er-Rebî', Osmân ibni Affân, Ali ibni Ebî Tâlib radiyallâhü te‘âlâ anhum hazretleridir ki Ebü'l-Âs ibni er-Rebî', Hazreti Zeyneb'i ve Osman ibni Affân, Hazreti Rukiyye'yi ve Hazreti Rukiyye'nin vefatından sonra Hazreti Ümmü Gülsüm'ü ve Ali ibni Ebî Tâlib, Hazreti Fâtıma'yı tezevüc buyurmuşlar idi, radiyallâhu Te‘âlâ anhum.

77. Ahfâd-ı âlileri kimlerdir

[14]

Hasan, Hüseyin, Muhsin, Ümmü Gülsüm el-Kübrâ, Zeyneb el-Kübrâ radiyallâhu anhunne hazerâtıdır.

78. Ashâb-ı Kirâm kimlerdir?

Aleyhissalâtu vesselâm efendimizi görmüş olduğu halde hâl-i yakazada gören kimsedir.

79. Ashâb-ı Kirâm kaç kısımdır?

İki kısımdır. Bir kısmı muhâcirîn-i kirâmdır ki feth-i Mekke'den evvel Medine-i Münevvere'ye hicret buyuranlardır.

Bir kısmı da Ensâr'dır ki muhâcirîne ve Medine'ye hicret ve muâvenet eden ahâli-yi Medîne'dir.

80. Ecille-i Ashâb-ı Kirâm kimlerdir?

Ebü Bekir Sıddîk, Ömer el-Fâruk, Osman-ı Zinnûreyn, Ali el-Murtazâ radiyallâhu anhum hazerâtıdır ki “Hulefâ-yı Râşidîn” ve “Çehâr-ı Yâr-ı Güzîn” nâm-ı nâmıyla yâd olunmaktadırlar.

81. Aşere-i Mübeşşere kimlerdir?

Dört Hulefâ-yı Râşidin, Hazreti Talha, Hazreti Zübeyr, Hazreti Abdurrahman bin Avf, Hazreti Ubeyde, Hazreti Sa'd bin Ebî Vakkâs, Hazreti Saîd b. Zeyd rıdvanullâhi aleyhim ecmaîndir.

[DELİLLER]

Delîl ne demektir?

Kendisi doğru ve düşünüldüğünde matlûb olan şeye onunla imtisâl etmek mümkün olan şeydir.

Delîl kaç kısımdır?

İki kısımdır. Delîl-i aklî, delîl-i naklîdir.

Delîl-i aklî ne demektir?

Sırf akla muvâfık olan delîl demektir.

Ne gibi?

Üç kere üçün dokuz olması ve bir şeyin küllü yani mecmuu kendi cüz'ünden büyük olması, bacadan çıkan bir dumanın altında ateş yandığına delâlet etmesi gibi.

[15]

Delîl-i naklî ne demektir?

Nakle muvâfık olan delîl demektir.

Ne gibi?

Mesela savm, salât, hac, zekât vesâire ki memurât-ı şer'iyenin farz olduğuna ve keyfiyet-i imâline ve ahirete müteallik bir takım şeylerin hak olduğuna delâlet eden âyetler hadîsler gibi.

Delîllerin en kuvvetlisi hangisidir?

Akıl ile bilmek mümkün olan yerlerde ikisi de bulunursa ayrı ayrı bulunduğu halinde daha iyidir.

Ne gibi?

Mesela Resûlullah sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem efendimizin hak peygamber olduğu aklen ma'lûm olduktan sonra birtakım nakillerde yani âyet-i kerimelerde malûm olduğu gibi.

Şer'-i şerîf nazarında muteber olan edille-i nakliyye kaç kısımdır?

Dört kısımdır: Kitâb, sünnet, icmâ-i ümmet ve kıyâs-ı fukahâ.

Bunların nâm-ı meşhûru nedir?

Edille-i erbaa-ı şer'îyye, edille-i erbaa, edille-i şer'îyyedir.

Kitâbtan murâd nedir?

Kur'ân-ı Azîmü'ş-şândır.

Sünnetten murâd nedir?

Aleyhisselâtu vesselâm efendimizin akvâl, ef'âl ve takrirât-ı şerîfeleridir ki sünnet-i kavliyye, sünnet-i fiiliyye, ve sünnet-i takririyye nâmları ile üçe ayrılır.

Sünnet-i kavliyyenin nâm-ı diğeri nedir?

Hadîs-i şerîftir.

Sünnet-i takrirî ne demektir?

Aleyhissalâtü vesselâm efendimizin huzûru saâdetlerinde bir şey vâki' olur da onu red ve inkâr buyurmazsa o şeye sünnet-i takrirî nâmı verilir.

[16]

İcmâ-ı ümmet ne demektir?

Bir asırda bulunan müçtehidîn-i izâmın bir hükm-i şer'î üzerine icmâ ve ittifâkları demektir.

Müçtehidîn ne demektir?

Edille-i şer'îyyeden ahkâm-ı şer'îyyeyi isbât ve istihrâc eden ulemâ-yı ümmet demektir.

İcmâyâ misâl nedir?

Mesela, ashâb-ı kirâmın enbiyâ-yı izâmdan başka sâir insanlardan indallah fevkinde bulunması gibi.

Kıyâs-ı fukahâ ne demektir?

Asılda bulunan bir illetin fer'inde de bulunması sebebiyle aslın hükmünü fer'e de izhâr etmektir.

Ne gibi?

Mesela, hamr kıyâs ile nebîz-i temrin harâm olması gibi.

Burada asıl nedir?

Hamrdır.

Asılda bulunan illet nedir?

Sekr vermesidir.

Aslın hükmü nedir?

Harâm olmasıdır.

Burada fer' nedir?

Nebîz-i temrdir.

[17]

İllet nedir?

Sekir vermesidir.

Hükmü nedir?

Aslın hükmü olan hürmettir ki harâm olmaktır.

Mesâil-i itikâdiyye edille-i erbaanın hangisiyle sâbittir?

Üçü ile sabittir: Kitâb, sünnet ve icmâ-ı ümmettir.

Mesâil-i ameliyye hangisiyle sâbittir?

Edille-i erbaadan dördüyle sâbit olur.

[İSBÂT-I VACİB]

Cenâb-ı Allah celle celâlüh hazretlerini delîl-i aklî ile bilmek ne sûretle olur?

Eserden müessire istidlâl etmek suretiyle olur.

İzâh ediniz?

Nasıl ki bir insan yolda bir iz görür de sâhibinin geçtiğini ve izin şekil ve hey'etinden insan veya başka bir hayvân izi olduğunu anlarsa bu acâib kâinata ve intizâm-ı bedii masnû'âta bir dakika nazar eden kimsede bu âlemin bir sâanii, bir yaradanı olduğunu ve bu intizâm-ı bedii üzerine yaratmanın usûlünü bilip

yaratmaya kâdir olduğunu ve her bir masnûâtını birer hâle ta’yîn ve tahsîs için irâde ettiğini böyle kemâl-i kudrete olan bir zâtın şerîki ve nazîri ve mu’âvine ihtiyacı olamayacağı cihetle zâtında ve sıfâtında ve bütün ef’âlinde vâhid olduğunu ve mahlûkâtına ihsân buyurmuş olduğu sem basar kelâm gibi sıfâtların en mükemmeli kendisinde mevcût olduğu ve bu sıfâtlarla mevsûf bulunan zâtın “hay” olduğunu velhasıl şân-ı alisine lâyük ve münâsip olan bilcümle sıfâtlarla dahi muttasıf olup noksân sıfâtlardan münezzehtir olduğunu kat’î sûrette anlar.

Diğer sûretle izâh ediniz?

[18]

Bakıyoruz bütün mevcudât gâyet musanna‘ ve ma’kûl bir sûrette “ihtirâ” edilmiş, yani yaratılmış ve yekdiğerinden hayret verecek derecede farklı bulunmuştur. Biz kat’î sûrette anlıyoruz ki; bu kendinden olamaz. Mutlaka bir yaratan vardır. İşte bu kısım delîle “delîl-i ihtirâ” nâmı verilmiştir.

Bir daha bakıyoruz mevcudât içerisinde insanın yaratılışına gâyet itinâ edilmiş sâir mevcudât ise insânın menâfine hâdim olmak üzere yaratılmıştır. Bu surette anlıyoruz ki bu tertibât-ı acîbe bir eser-i tesâdüf olamaz. Mutlaka bir terbiye eden vardır. Bu kısım delîle “delîl-i inâye” nâmı verilmiştir.

İsbât-ı vâcib hususunda Kur’ân-ı Kerîm’in mesleği budur. Yani delâlet-i ihtirâ ve delâlet-i inâye ile irşâd buyuruluyor.

Delâlet-i ihtirâi hâvî olan âyet-i kerîmeler ne gibi?³¹

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ * خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ * يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ

“İnsan neden yaratıldığına bir baksın! Atılan bir sudan yaratıldı. (O su) sırt ile göğüs kafesi arasından çıkar. İşte Allah (başlangıçta bu şekilde yarattığı) insanı tekrar yaratmaya da kadirdir.”³²

31 Defterde bu bölümde yer alan âyetlerin mealleri verilmemiştir. Muhtevayı daha iyi kavrayabilmek adına âyet mealleri *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali* (Ankara: TDV Yayınları, 2015) adlı eserden iktibas edilecektir. Müellif tarafından âyet başlarına konulan “*este’îzu billahi Te’âla*” lafzını Arabî kısma dahil etmek yerine latinize olarak vermeyi tercih ettik.

32 et-Târık 86/5-7.

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبْلِ كَيْفَ خُلِقَتْ

“(İnsanlar) devenin nasıl yaratıldığına bir bakmazlar mı?”³³

يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذَلِكَ تُخْرَجُونَ

“Ölüden diriyi, diriden de ölüyü O çıkarıyor; yeryüzünü ölümünün ardından O canlandırıyor. İşte siz de (kabrilerinizden) böyle çıkarılacaksınız.”³⁴

Delâlet-i inayeyi havi olan âyeti kerimeler ne gibi?

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

“Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık.”³⁵

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَاجًا وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَبَّاجًا لِّنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا وَجَنَّاتٍ أَلْفَافًا

“Biz yeryüzünü bir döşek, dağları da birer kazık yapmadık mı? Sizi çiftler çiftler yarattık. Uykunuzu bir dinlenme kıldık. Geceyi bir örtü yaptık. Gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık. Üstünüzde yedi kat sağlam göğü bina ettik. (Orada) alev alev yanan bir kandil yarattık. Size tohumlar, bitkiler, (ağaçları) sarmaş dolaş olmuş bağlar bahçeler yetiştirmek için üstüste yığılıp sıkışan bulutlardan şarıl şarıl akan sular indirdik.”³⁶

33 el-Gâşiye 88/17.

34 er-Rûm 30/19.

35 el-İsrâ 17/70.

36 en-Nebe' 78/6-16.

تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا

“Gökte burçları var eden, onların içinde bir çerağ (güneş) ve nurlu bir ay barındıran Allah, yüceler yücesidir.”³⁷

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ

“İnsan, yediğine bir baksın!”³⁸

Her iki delâili hâvî olan âyet-i kerîmeler ne gibi?

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ

“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz. Umulur ki, böylece korunmuş (Allah’ın azabından kendinizi kurtarmış) olursunuz. O Rab ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de (kubbemsi) bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla, size besin olsun diye (yerden) çeşitli ürünler çıkardı. Artık bunu bile bile Allah’a şirk koşmayın.”³⁹

Cenâb-ı Allah celle celâluhu hazretlerinin kıdem, bekâ sıfatlarının delîli nedir? [19]

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“O ilktir, sondur, zâhirdir, bâtındır. O, her şeyi bilendir.”⁴⁰

Vahdâniyet delîli nedir?

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

“De ki: O, Allah birdir.”⁴¹

37 el-Furkân 25/1.

38 el-Abese 80/24.

39 el-Bakara 2/21-22.

40 el-Hadîd 57/3.

41 el-İhlâs 112/1.

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ

“Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök, (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti. Demek ki Arş’ın Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir.”⁴²

Muhâlefetün li’l-havâdis delîli nedir?

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

“O’nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir.”⁴³

Kıyâm bi-nefsihî delîli nedir?

فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ

“Allah bütün âlemlerden müstağnîdir.”⁴⁴

Hayat sıfatının delîli nedir?

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ

“Allah, O’ndan başka tanrı yoktur; O, Hayydır, Kayyûm’dur.”⁴⁵

İlim sıfatının delîli nedir?

أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ

“Hiç yaratan bilmez mi? O, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır.”⁴⁶

Semi‘, basar sıfatlarının delîli nedir?

إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

42 el-Enbiyâ 21/22.

43 eş-Şûrâ 42/11.

44 el-Âl-i İmrân 3/97.

45 el-Bakara 2/255.

46 el-Mülk 67/14.

“O, gerçekten işitendir, görendir.”⁴⁷

İrâde sıfatının delîli nedir?

يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمْ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمْ الْعُسْرَ

“Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez.”⁴⁸

Kudret sıfatının delîli nedir?

وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Ve O’nun her şeye gücü yeter.”⁴⁹

Kelâm sıfatının delîli nedir?

وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا

“Ve Allah Mûsâ ile gerçekten konuştu.”⁵⁰

Tekvîn sıfatının delîli nedir?

[20]

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

“Bir şey yaratmak istediği zaman O’nun yaptığı ‘Ol’ demekten ibarettir. Hemen oluverir.”⁵¹

Tahlîk sıfatının delîli nedir?

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ

“O, insanı bir aşılannmış yumurtadan yarattı.”⁵²

47 el-İsrâ 17/1.

48 el-Bakara 2/185.

49 el-Mülk 67/1.

50 en-Nisâ 4/164.

51 el-Yâsîn 36/82.

52 el-Alak 96/2.

Terzîk sıfatının delîli nedir?

وَيَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ

“Ve ona beklemediği yerden rızık verir.”⁵³

İhyâ ve imât sıfatlarının delîli nedir?

يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“O, diriltir, öldürür. O, her şeye gücü yetendir.”⁵⁴

Meleklerin, kitâbların, peygamberlerin vücûduna delîl nedir?

كُلُّ أَمْنٍ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ

“Her biri Allah’a, meleklerine, kitâblarına, peygamberlerine imân ettiler.”⁵⁵

Melâikenin vâsıtâ-ı teblîğ olduklarının delîli nedir?

الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا أُولِي أَجْنِحَةٍ

“Gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah’a hamdolsun.”⁵⁶

Sâdık ve emîn ve âbid olduklarının delîli nedir? Emri ilâhi ile âmil olup isyân etmediklerinin delîli nedir?

لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ

“Onun başında, acımasız, güçlü, Allah’ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır.”⁵⁷

53 et-Talâk 65/3.

54 el-Hadîd 57/2.

55 el-Bakara 2/285.

56 el-Fâtır 35/1.

57 et-Tahrîm 66/6.

بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ

“Bilakis (melekler), lütuf ve ibsana mazhar olmuş kullardır.”⁵⁸

Hafazâ-ı melâikenin vücûduna delîl nedir?

بَلَىٰ وَرُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ

“Hayır, öyle değil; yanlarındaki elçilerimiz (hafaza melekleri de) yazmaktadırlar.”⁵⁹

كِرَامًا كَاتِبِينَ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ

“Şunu iyi bilin ki üzerinizde bekçiler, değerli yazıcılar vardır; onlar, yapmakta olduklarınızı bilir.”⁶⁰

Aleyhisselâtu vesselâm efendimizin hâtemü'l-enbiyâ olduğunun delîli nedir?

وَلَكِنَّ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ

“Fakat o, Allah’ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.”⁶¹

Kâffe-i ins ve cinne meb’ûs olduğunun delîli nedir?

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

“Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmezler.”⁶²

وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفْرًا مِّنَ الْجِنِّ

“Hani cinlerden bir gurubu, Kur’ân’ı dinlemeleri için sana yöneltmiştik.”⁶³

58 el-Enbiyâ 21/26.

59 ez-Zuhruf 43/80.

60 el-İnfîtâr 82/10-11.

61 el-Ahzâb 33/40.

62 es-Sebe 34/28.

63 el-Ahkâf 46/29.

قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ

“(Resûlüm!) De ki: Cinlerden bir topluluğun (benim okuduğum Kur’ân’ı) dinleyip de şöyle söyledikleri bana vahyolunmuştur.”⁶⁴

[21] **Âlem-i dünyânın bir gün olup nihâyet bulacağına delîl nedir?**

مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى

“Gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları biz, şüphesiz yerli yerince ve belli bir süre için yarattık.”⁶⁵

Bütün zîruhların öleceğine delîl nedir?

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ

“Her can ölümü tadacaktır. Sonunda bize döndürüleceksiniz.”⁶⁶

Kabirde Münker ve Nekîr nâm meleklerin suâl soracağına delîl nedir?

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : إِذَا قُبِرَ الْمَيِّتُ أَوْ قَالَ أَحَدَكُمْ آتَاهُ مَلَكَانِ أَسْوَدَانِ أَرْقَانِ يُقَالُ لِأَحَدِهِمَا الْمُنْكَرُ وَالْآخَرُ النَّكِيرُ ، فَيَقُولَانِ : مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ ؟ فَيَقُولُ مَا كَانَ يَقُولُ : هُوَ عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ . فَيَقُولَانِ : قَدْ كُنَّا نَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُولُ هَذَا ، ثُمَّ يُفْسَحُ لَهُ فِي قَبْرِهِ سَبْعُونَ ذِرَاعًا فِي سَبْعِينَ ، ثُمَّ يُنَوَّرُ لَهُ فِيهِ ، ثُمَّ يُقَالُ لَهُ : نَمْ ، فَيَقُولُ : أَرْجِعْ إِلَى أَهْلِي فَأَخْبِرْهُمْ ، فَيَقُولَانِ : نَمْ كَنُومَةِ الْعُرُوسِ الَّذِي لَا يُوقِظُهُ إِلَّا أَحَبُّ أَهْلِهِ إِلَيْهِ حَتَّى يَبْعَثَهُ اللَّهُ مِنْ مَضْجَعِهِ ذَلِكَ . وَإِنْ كَانَ مُنَافِقًا قَالَ : سَمِعْتُ النَّاسَ يَقُولُونَ فَقُلْتُ مِثْلَهُ لَا أَدْرِي . فَيَقُولَانِ : قَدْ كُنَّا نَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُولُ ذَلِكَ ، فَيُقَالُ لِلْأَرْضِ : التَّمِي عَلَيْهِ ، فَتَلْتَمُّ عَلَيْهِ ، فَتَخْتَلِفُ فِيهَا أَضْلَاعُهُ ، فَلَا يَزَالُ فِيهَا مُعَذَّبًا حَتَّى يَبْعَثَهُ اللَّهُ مِنْ مَضْجَعِهِ ذَلِكَ

64 el-Cin 72/1.

65 el-Ahkâf 46/3.

66 el-Ankebût 29/57.

[Ebû Hureyre (r.a)'den Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur:

“Ölü veya sizden biriniz mezara konulduğu zaman, ona siyah ve mavi iki melek gelir. Birine Münker, diğerine ise Nekir denir. İki melek ona:

- Bu adam (Muhammed (s.a.s) hakkında ne dersin? diye sorarlar. Bunun üzerine o, (dünyada) söylediğini söyler ve şöyle der:

- O, Allah'ın kulu ve elçisidir. Allah'tan başka hakkıyla ibâdete lâyık hiçbir ilâhın olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şâhitlik ederim, der. Bunun üzerine iki melek:

- Senin (ölmeden önce) böyle söylediğini (Allah'ın birliğini ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğunu ikrâr ettiğini) zaten biliyorduk, derler.

Sonra onun kabri, eni ve boyu yetmiş arşın genişletilir, sonra kabri ona aydınlatılır ve kendisine: Uyu, denilir.

O (gördüğü büyük sevinçten dolayı):

- Dönüp âileme haber vereyim mi? (Yani sevinmeleri için hâlimin güzel olduğunu ve benim için üzüntü ve keder olmadığını onlara haber vereyim mi?) der.

Bunun üzerine iki melek ona:

- Âilesinden en çok seven kişiden başka kimsenin uyandırmadığı gelin-güvey gibi uyu, derler. (Onun kabrindeki hayatı yeni bir gelinin hayatı gibi olur. Rahat uykusundan kendisini sadece âile fertleri uyandırır. Yatağından kalkınca da uykusuna doyamamış gibi mahmur olur.) O, Allah onu yatağından mahşere kaldırmıncaya kadar (bu şekilde uyur).

Şâyet münafık ise:

- İnsanların, “Muhammed Allah'ın elçisidir” dediklerini işittim ve ben de onlar gibi söyledim. Ama gerçekten onun peygamber olup olmadığını bilmiyorum? der.

Bunun üzerine iki melek:

-Senin (ölmeden önce) böyle söylediğini (Allah'ın birliğini ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğunu ikrâr etmediğini) zaten biliyorduk, derler.

(Sonra toprağa):

- Onu sıkıştır, denilir. Bunun üzerine toprak onu öyle bir sıkıştırır ki, kaburga kemikleri birbirine geçer. Allah, kıyamette onu yattığı yerden diriltinceye kadar ona böyle azap edilir.”⁶⁷

Azâb-ı kabrin vâki‘ olduğunun delîli nedir?

النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا

“Onlar sabah akşam o ateşe sokulurlar. Kıyametin kopacağı gün de: Firavun ailesini azabın en çetinine sokun (denilecek)!”⁶⁸

أكثر عذاب القبر من البول

Resûlullah (s.a.s), “Kabir azabının çoğu bevl sebebiyledir” buyurmuştur.⁶⁹

Bütün mevtânın kabirlerinde dirilip kalkacağıının delîli nedir?

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ

“Nihâyet Sûr’a üfürülecek. Bir de bakarsın ki onlar kabirlerinden kalkıp koşarak Rablerine giderler.”⁷⁰

ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ

“Sonra da şüphesiz, sizler kıyâmet gününde tekrar diriltileceksiniz.”⁷¹

قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ

“De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gâyet iyi bilir.”⁷²

67 Tirmizî, “Cenâ’iz”, 70.

68 el-Mü’min 40/46.

69 İbn Mâce, “Tahâret”, 26.

70 el-Yâsîn 36/51.

71 el-Mü’minûn 23/16.

72 el-Yâsîn 36/79.

Hep bir araya toplanacağının delîli nedir?

لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ

“Sizi, varlığında şüphe olmayan kıyâmet gününde elbette toplayacaktır.”⁷³

Defter-i a’ mâlî yedlerine verilecek muhâsebe olunacağının delîli nedir? [22]

وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا

“Her insanın amelini (veya kaderini) boynuna bağladık. İnsan için kıyâmet gününde, açılmış olarak önüne konacak bir kitâb çıkarırız.”⁷⁴

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا

“Kimin kitâbı sağından verilirse, Kolay bir hesaplama hesaba çekilecek”⁷⁵

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ فَسَوْفَ يَدْعُو ثُبُورًا

“Kimin de kitâbı arkasından verilirse, derhal yok olmayı isteyecek.”⁷⁶

A’ mâlin vezn olunacağının delîli nedir?

وَالْوِزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ

“O gün tartı haktır.”⁷⁷

Sırâtın hak olduğunun delîli nedir?

وَإِنْ مِّنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا

“İçinizden, oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur.”⁷⁸

73 el-En’âm 6/12.

74 el-İsrâ 17/13.

75 el-İnşikâk 84/7-8.

76 el-İnşikâk 84/10.

77 el-A’râf 7/8.

78 el-Meryem 19/71.

Havzın hak olduğunun delîli nedir?

قال رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: حَوْضِي مَسِيرَةُ شَهْرٍ ، مَاؤُهُ أَيْضٌ مِنَ اللَّبَنِ ، وَرِيحُهُ أَطْيَبُ مِنَ الْمِسْكِ ، وَكَيْزَانُهُ كَنْجُومِ السَّمَاءِ ، مَنْ شَرِبَ مِنْهَا فَلَا يَظْمَأُ أَبَدًا

Resûlullah sallallâhu te‘âla aleyhi ve sellem, “Benim havuzum bir aylık yoldur. Onun suyu süttten daha beyazdır. Onun kokusu, miskten daha güzeldir. Bardakları semanın yıldızları gibidir. Ondan içen kimse bir daha ebediyen susamaz.”⁷⁹

Cennetin hak olup elyevm mevcûd olduğunun delîli nedir?

أَوْسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ

“Rabbinizin bağışına ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun!”⁸⁰

Cehennem hak olup elyevm mevcûd olduğunun delîli nedir?

وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

“Bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır.”⁸¹

Ehl-i cennet cennete, ehl-i cehennem cehenneme ayrılacağıının delîli nedir?

فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ

“(İnsanların) bir bölümü cennette, bir bölümü de çılgın alevli cehennemdedir.”⁸²

79 Buhârî, “Rekâ’ik”, 52; Müslim, “Fezâil”, 9; Tirmizî, “Kıyâme”, 15; İbn Mâce, “Zühd”, 36.

80 el-Âl-i İmrân 3/133.

81 el-Bakara 2/24.

82 eş-Şûrâ 42/7.

Her şey Cenâb-ı Hakk’ın halk ve takdiriyle olup kendisinden başka hâlık olmadığını delîli nedir?

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ

“Biz, her şeyi bir ölçüye göre yarattık.”⁸³

اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ

“İşte Rabbiniz Allah O’dur. O’ndan başka tanrı yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O’na kulluk edin.”⁸⁴

هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ

“O’ndan başka tanrı yoktur.”⁸⁵

Ef’âl-i ibâdın dahi mahlûk-ı ilâhî olduğunun delîli nedir?

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ

“Oysa ki sizi ve yapmakta olduklarınızı Allah yarattı.”⁸⁶

Kulların yalnız kesb ve ihtiyârları sebebiyle müteakib ve muâkib olduklarının delîli nedir? [23]

لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ

“Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer) de kendinedir.”⁸⁷

12 Şubât 1328/18 Rebûlevvel 1331, Çarşamba (25 Şubat 1913).

Muallim Kudsî Efendizade Ali Efendi.

83 el-Kamer 54/49.

84 el-En’âm 6/102.

85 el-Fâtır 35/3.

86 es-Sâffât 37/96.

87 el-Bakara 2/186.

II. İLM-İ AHLÂK DERSLERİ

Bismillâhirrahmânirrahîm.

Elhamdülillahi rabb'l-‘âlemin ve’s-selâtu ve’s-selâmü ‘alâ rasûlinâ ve nebiy-
yinâ Muhammedin ve âlihî ve sahbihî ecmaîn. Ve ba’d.

[1] [İLM-İ AHLÂK]

İlm-i Ahlâk: Ahlâk-ı beşerin tehzîb ve ıslâhı ve muhafazâ-i salâhı usûlünü
öğreten bir fendir.

Bu fenn-i celîl saâdet-i dâreynin bir miftâhı demek olup kendisini öğrenen
ve usûl ve kavâidine riâyet eyleyenleri bahtiyâr eder. Ahlâk , “Hulk”un cem’idir.

Hulk: Ef’âl-i ihtiyâriyyenin nefsi insâniyyeden suhûletle sudûruna bâdi
olan bir kuvvet-i râsıhadır.

Kuvvet: Bir şeyin te’sir ve teessürüne medâr olan bir keyfiyettir. Meselâ: İn-
san mûcib-i keder bir şey işitir, kederlenir ve zararlı bir şey görür, def ve reddine
kıyâm eder. İşte bu gibi ef’ale medâr ve sebep olan keyfiyet kuvvettir. Kuvvetin
râsih olması, sâbit olmasıdır. Yani nefsin ekser evkâtında mevcûd olmasıdır.
Böyle olmazsa nâdiren mevcûd olursa ona “hâl” tabir olunur. “Hulk” denir.
Meselâ öfkencilik dediğimiz keyfiyet nefisde çok zaman bulunur ise “hulk” dur.
Ara sıra vâki’ olursa “hâl”dir.

Ahlâk İki Kısımdır. Ahlâk-ı hasene ve ahlâk-ı seyyie.

Ahlâkın Esasını Teşkil Eden Kuvvet Dörttür.

1. Kuvvet-i ilim,
2. Kuvvet-i gazab,
3. Kuvvet-i şehvet,
4. Kuvvet-i adl.

Kuvvet-i adlden başka öbür kuvvetlerin üç derecesi vardır ki ifrâd, tefrîd ve
i’tidâl hâlleridir. İfrâd bir kuvvetin taşkın hâli, tefrîd düşkün hâli, i’tidâl muta-
vassıt hâlidir.

Bütün rezâil-i ahlâk bu kuvvetlerin ifrâd ve tefrîtinden; mehâsin ve fezâil-i
ahlâk da i’tidâl hâllerinden ibaret olup bunlardan birtakım ahlâk teşe’ub eder.

[TEORİK AHLÂK]

[2]

1. Kuvvet-i İlim: Bilmediği şeyi doğrudan doğruya veya düşünce düşünce bilmeye medâr olan bir kuvvettir.

Kuvvet-i ilmin ifrâdı cerbeze; tefrîdi cehl ve gabâvet ve i'tidâli hikmettir.

Cerbeze: Kuvvet-i ilmin hud'a-kârlığa ve akl ve şer'a muğayyir ef'âlin sudûruna bâdi olması hâlidir.

Cehl ve Gabâvet: Kuvvet-i ilmin malûm olmayan şeyleri düşünce düşünce bulmağa, bilmeye, alıştırabilmeyip körsek bırakılması halidir.

Hikmet: Kuvvet-i ilmin hak ile bâtil beynini fark ve hakkı kabûle şâik olduğu hâlidir.

2. Kuvvet-i Gazab: Sevmediği ve kendiliğinden mütezzî olacağı şeylerin def'i için nefsin hareketini sebep olan bir kuvvettir.

Kuvvet-i gazab'ın ifrâdı "tehevvür", tefrîdi "cübn", i'tidâli ise "şecâat" tir.

Tehevvür: Kuvvet-i gazabın akl ve şer'a muğâyir bir surette kükrek ve köpürğün halidir.

Cübn: Kuvvet-i gazabın akl ve şer'a muğayir bir surette sönük bulunması hâlidir.

Şecâat: Kuvvet-i gazabın akl ve şer'in emr u işâretine tâbi' ve mûti' olduğu hâlidir.

3. Kuvvet-i Şehvet: Her istediğini almak ve elde etmek üzere nefsin hareket etmesine medâr olan bir kuvvettir.

Fucûr (çapkınlık), Hırs: Kuvvet-i şehvetin akl ve şer'a muğâyir bir sûrette her istediğine meyletmesi hâlidir.

Hamûd (hımbıllık): Kuvvet-i şehvetin akl ve şer'in icâbâtından olan müştehbata meyletmemesi hâlidir.

İffet(namuskârlık): Kuvvet-i şehvetin akıl ve şer'in muktezâsına muvâfik sûrette hareket etmesi hâlidir.

4. Kuvvet-i Adl: Bu üç kuvvetin bir kumandanı mesâbesinde olup bu kuvvetleri ifrâd ve tefrîdden men ile i'tidâl üzere bulundurabilmek kuvvetidir.

[3]

Kuvvet-i adlin ifrâd ve tefrîdi olmayıp bir zıdd-ı mukâbili vardır ki o da 'zulüm'den ibarettir.

[İ'tidâl]

Bu kuvvetlerin i'tidâli hikmet, şecâat, iffet olup

1. Hikmetten; safvet-i zihn, safvet-i zekâ, isâbet-i rey, hüsn-ü tedbîr, hıfz, istihsâr gibi;
2. Şecâatten; kerem, hilm, kazm-ı gayz, tevâzu' ve vakâr, teveddüd gibi;
3. İffetten; sehâ, hayâ, kanâat, sabr, musâmaha, vera' gibi güzel huylar tevellüd eder.

1. Hikmet

Safvet-i zihn; Matlûb olanı olmayandan güzelce, kolaylıkla, ayırt edebilme melekkesidir.

Sur'at-i zekâ: Matlûb olan şeyi zihnin derhâl sürmesi melekkesidir.

İsâbet-i rey: Üstünden ölçme dediğimiz zan ve tahminin hakikatine muvâfık çıkma melekkesidir.

Hüsn-ü tedbîr: Her işi yerli yerince lâıykı vechile görmek

Hıfz: Çabuk ezberlemek

İstihsâr: Ezberinde olan şeyleri icâbında def'aten hatırlayıvermek melekkesidir.

2. Şecâat

Kerem: Lisânımızda insanlık göstermeklik ta'bir ettiğimiz bir melekedir.

Hilm: Kızmak icâb eden yerlerde acele etmeyip yavaş yavaş kızmak melekkesidir.

Sebât-metânet: Bir kararı iyice düşündükten sonra vermek ve kararda haklı olduğunu bildiği müddetçe ısrâr göstermek melekkesidir. Ne arzu-yı nefsânî, ne nev'i şahsı, ne gazâb, ne tehdît hiç biri sebâtkâr ve metîn adamı kararından çevirmez.

Kazm-ğayz: Ufak tefek hatâlara karşı öfkelerini izhâr etmeyib hazm etmek, afv ile muâmele eylemek melekkesidir.

Tevâzu': Mâdûnuna küçük ve beyne'l-akrân kendine büyük muâmelesi yapmaktır.

Vakâr: Mevki' ve haysiyetin icâbâtını hakkıyla muhâfaza eylemekten ibârettir. Tevâzu' celb-i muhabbetin; vakârda celb-i ihtirâmın en güzel tarîkleridir. [4]

Teveddüt: Hulkun muhabbet-i hâlisânesini celb etmek melekesidir. Umûmun menâfî'ına ait meşrû' hizmetleriyle isti'mâl etmek ve insanlara rıfk ve nezâketle muâmele eylemek bu güzel hulukun âsârıdır.

3. İffet

Sehâ: Hem cinsine meşrû' bir sûrette muâvenet-i mâliyyede bulunmak melekesidir.

Sehâvetin bazı şartları vardır. Şartlarına riâyet edilmeyerek sarf edilen mâl sâhibinin olduğuna delâlet etmez.

- a. Bezl ve ihsân edilecek şeyin mutlaka müstehakkına verilmesi,
- b. Bir maksad ve menfaata müstenid bulunmaması,
- c. Gösteriş için olmaması,
- d. Hadd-i ma'rûfunu geçmemesi yani isrâftan ve sefâhet derecesine varmaması meşrûttur.

Kanâat: Sa'y ve gayrete helâl getirmemekle beraber "tahsini kısmına" matbahından ta'yin edilen rızkı kâfi görmek, hırstan ve şöhret kazanmak arzusun-
daki kalbi temiz tutmak melekesidir.

Erbâb-ı kanâat dünyâyâ hiç ölmeyecek gibi çalışır ve yarın ölecekmiş gibi âhirete hâzır bulunur. Çünkü dünyâ âhiretin bir ekin tarlasıdır. Âhret ise uzun bir yoldur. Çok azık ister. Şu halde dünyâyâ o nisbette çalışmak icâb eder. Dünyâ hadd-i zatında sevilecek bir kıymete hâiz değildir. Çünkü yârın ister istemez terk edeceğiz. O halde dünyâyı gerekli düşünmek, kök atmak akıl kârı değildir. Yalnız âhirete vesîle olduğu noktadan sevilmelidir. Bu da dünyânın dünyâ olduğu noktadan sevilecek bir yeri olmadığını, âhirete vesîle olmaktan başka bir değeri bulunmadığını takdir etmekten ileri gelir.

Haya: Utanmak dediğimiz bir güzel huydur ki insan o sâyede nâ-münâsib şeyleri işlemekten çekinir ve bir gaffetle işlemiş ise her hâtırına geldiğinde nâdim ve müteessir olur. [5]

Edeb: Hayânın ve sâir güzel huyların icâb ettiği şeylere a'zânın alışkın bulunmasıdır. Edeb, hayâ insanın en güzel, en doğru bir mi'yârıdır. Edeb ve hayâ sâhibi her yerde herkes nazarında makbûl ve memdûhtur.

Edebin insâna giydirdiği libâs ve vakârı, hayânın insâna verdiği kadr-i i'tibârı ne mâl verir ne de ilim ve hüner. Çünkü zenginlik, ilim, hüner başka; hüsn-i huluk, edeb, hayâ yine başkadır.

Terbiyeli bir câhil kâbil-i ülfettir, lâkin terbiyesiz bir âlim veya zengin ile kimse ülfet edemez.

İnsan her şeyden ziyade Cenâb-ı Hak'tan lâıykıyla hayâ etmek bir hadîs-i şerîften anlaşıldığı vechile “insân nefsinin ve bütün azasını Cenâb-ı Rabbi'l-alemînin râzı olmadığı şeylerden hıfz eylemek ve öleceğini ve çürüyüp toprak haline geleceğini hatırlayıp durmaktır. Ahiretse onları dünya zînetlerine tercîh eylemekten” ibârettir.

Sabır: Bir musîbet vukûunda nefsin cez', fez' ve ızdırâbına meydân vermemek ve arzu-yı nefsânîyeye kolayca galebe etme melekesidir.

Musâmaha: Sebât ve metânete hâlel getirmemekle beraber bir işi olurlarına ve erbâbına bağlama melekesidir ki insân bu hulk sayesinde pek çok emeline nâil olur.

Vera': Cenâb-ı Hakk'ın rızâsını mûcib olmayan şeylere tenezzül ve iltifât etmemek melekesidir.

[6]

[Kötü Ahlâk]

Usûl-i ahlâk-ı zemîmeden bulunan

- Tehevürden tekebbür, ucb, titizlik gibi;
- Cübnden zillet, ceze' ve kabul edilmesi lâzım gelen bir hakka karşı lâkaydâne ve miskinâne bir vaziyet almak gibi;
- Fucûr, hırsdan; riyâ hased ve yaltaklanmak dediğimiz hulk ve keşegülmek, yaygara yapmak dediğimiz “şamata” gibi;
- Humûddan singillik, saygısızlık ve tabiatta bir tokluk gibi sevimsiz huylar zuhûra gelir.

Tekebbür; kendini elden büyük görmektir.

Ucb; kendini beğenmek,

Zillet; hor, hakîr ve yavaşlık,

Ceze'; sabırsızlıkta hüznün ve ızdırâbını meydana atmak, hâlinden şikâyet eyleyip durmak,

Riyâ; gösteriş için muâmele eylemektir.

Hased; bir ni‘metin elinden zevâl ile beraber kendinde bulunmamasını arzu eylemektir. Bu öyle bir fenâ huydur ki sâhibini dâima huzur ve halk nazarında menfûr eyler. Bir hadîs-i şerîfte,

إِيَّاكُمْ وَالْحَسَدَ فَإِنَّ الْحَسَدَ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ

“Ateşin odunu yakıp mahvettiği gibi sâhibini mahv eyler” buyrulmuştur.⁸⁸

Bir de gıpta vardır ki bir ni‘metin elden zevâlini arzu etmeyip o ni‘metin mislini veya daha ziyâdesini nefsi için dahi arzû eylemekten ibârettir. Hased ne kadar fenâ ve mühlik ise gıpta da o nisbette makbûl ve müsebbib-i saâdettir.

[PRATİK AHLÂK]

Ahlâkın tehzîb ve ıslâhı ve muhâfazay-ı salâhı vazâif-i insâniyye ve İslâmiyyeyi hüsn-ü ifâya çalışmak ve insâniyete yakışmayan şeylere iltifât etmemekle mümkün olup insânın ifâsıyla mükellef olduğu vezâif başlıca üç kısımdır.

[1. Nefse Karşı Vazifeler]

Biri nefse karşı olan vazîfedir ki:

- Muhâfaza-yı hayât için hıfz u sıhhât ve kavâide riâyet eylemek ve
- Nezâket ve tahâret cihetlerine dikkat etmek ve
- Elbisesine hüsn-i intizâm vermek ve
- Alâmet-i fârîka-yı İslâmiyye olan sarığını sarınmak ve
- Rûhun gıdâsı ve saâdetlerin sermâyesi olan ilim ve hüner ve adâb tahsîl eylemek ve
- A‘zâ ve cevârih-i bedeniyle (mâ hulika leh)lerine göre terbiye ve ta‘lim eylemek ve [7]
- Bir fenâlığa vâsıta olmaktan onları muhâfaza etmek insânın nefesine karşı olan vezâif-i İslâmiyyesindedir.

88 Ebû Dâvûd, “Edeb”, 44; İbn Mâce, “Zühd”, 22.

A'zâ-yı cevârih dediğimiz şeyler ise “göz, kulak, lisân, batn, el, ayak ve mevâzî'ı tenâsülüye” olup bunların herhangi biri bir fenâlığa vâsıta olursa mes'ûliyet-i ma'neviyesi tamamıyla nefse râcidir.

Şu hâlde

- Gözümüzü muharremâta bakmaktan;
- Kulâğımızı nemîmeye, gıybete âid ahlâka münâfî sözleri işitmekten;
- Lisânımızı kizb ve durûğ ve müftereyât-ı zemîme, nemîme, gıybet gibi mâder-i seyyiât olan hâlâttan, yalân yere yemin etmekten, şâhitlikten, sebb ve la'netten, elfâz-ı tahkîriyeden;
- Midemizi harâm ve mekrûh olan şeylerden ve fazla gıdâlar ile doldurmaktan ve bilâ-lüzûm onu boş bırakmaktan;
- Ellerimizi seyyiey-i darbtan, harâm ve mekrûh olan mala uzatmaktan ve ahkâm-ı şer'îye ve adâb-ı insâniyeye muğâyyir şeyleri yazmaktan;
- Ayaklarımızı töhmet mevki'lerine azîmetten
- Mevâzî'ı tenasülüyeyi nâmeşrû' yerlerde istimâl etmekten men' etmeye çalışmalı ve alışmalıdır.

[2. Allah'a Karşı Olan Vazifeler]

Üç kısım vazifeden biri de insanın Cenâb-ı Allah'a karşı olan vazifesidir. Bu da iki kısma ayrılır: Biri ma'rifetullah diğeri ibâdât ve tâât.

Ma'rifetullah, ilm-i akâidde ma'lûm olduğu vechile akâid-i İslamiyye-yi öğrenip imân etmektir.

İbâdât ve tâât, a'mâle müteallik olan teklifât-ı ilâhiyyeyi güzelce öğrenip lâ-yık-ı vechile ifâ eylemek, riyâ, süm'a, garaz, şâibesinden kalbi temiz tutarak her-hâl ü kârında ihlâs üzere bulunmak ve işlemiş olduğu günâhlara nedâmet ederek rahmet ve mağfiret-i rabbâniyyeyi ricâ ve niyâz eylemek hususiyle ıslâh-ı kalbin yegâne çaresi olan ve teklifât-ı ilâhiyenin en mühimlerinden bulunan zikrullahı her vakit ifâ eylemek, Cenâb-ı Kâdir-i Kayyûm'un kudret ve azâmetini ve sâir sıfât-ı celâliye ve cemâliyesini mütâlâa ile bütün enfâs-ı hayâtı terbiye eylemek insânın Cenâb-ı Hakk'a karşı olan vezâifindedir.

[3. İctimaî Vazifeler]

[8]

Bu üç vazife içinden biri de insanın “benî nev’i”ne karşı olan vezâifdir ki bunun bir kısmını “vezâif-i beytiyye” teşkîl ediyor.

Vezâif-i beytiyye: Bir âile derûnunda ifâsı lâzım gelen vezâif demektir. Zevcinin âbâ ve ecdâd ile evlât ve ahfâdın, kardeşlerin, akrabâ ve taallukâtın hatta hizmetçiler ile efendilerin birbirlerine karşı ifâ etmeleri lâzım gelen vezâif bu cümleye dâhildir.

Zevcin vezâifi: Vüs’ü iktidârı dâiresinde zevcesini infâk ve iksâ eylemek ve nâmûs ve iffetin muhâfazası esbâbına dikkat etmek ve dâima rıfk ile muâmele eylemek ve bilâ icâb şer’î darb ve tekdîr etmemek ve tezeyyün, tenezzüf emri mühimini bırakmamak zevcin vezâifindedir.

Zevcenin vezâifi: Zevcin meşrû olan bir emrine itaât etmek, istikbâl ve teşyi’ gibi merâsim-i ta’zîmi ifâ eylemek, tezeyyünü terk etmemek ve nâmûs-ı zevci takbihkâr edecek her türlü ahvâlden çekinmek, zevcin izni olmadıkça haneden bir şey tasadduk etmemek ve nâfile oruç tutmamak.

Ebeveynin evlâdına karşı olan vezâifi: Evlâdın muhâfazay-ı hayât ve sıhhatine i’tinâ etmek, temiz süt emdirmek, helâl taâm yedirmek, helâl libâs giydirmek, adâb-ı İslamiyet dâiresinde terbiye vermek, diyânetinden, ahlâkından en ziyâde emîn olunan, kavlinde fî’ilinde, kılığında ahlâkı fazile-yi İslâmiyye âsârı tecellî etmiş bulunan gayyûr bir muallimin terbiyesine teslîm ederek tahsîl-i ilm ve hüner ve tehzîb-i ahlâkına çalışmak ve muhâfaza-ı ahlâkını nazar-ı mutâla olarak, zamânı geldiğinde evermek ebeveyne düşen vezâifindedir.

Evlâdın iyisi ebevynine rahmet ve kötüsü ilelebed la’net okunmaya sebep olacağından terbiye husûsuna son derece ihtimâm etmek icâb eder. Evlâdını bu suretle terbiye etmeyen ebeveyn o ciğerpâresini mevt-i ebediyeye mahkûm etmiş, kabrini de kendi eliyle kazmış olur.

Yüzüne baktıkça kıyamadığı yavrucuğunu gazab-ı ilâhinin mahalli zuhûru olan nâr-ı cehenneme sevk etmek bu bâbda ki taksîrâtından dolayı kendisi de refâkata mecbûr olmuş olur.

[9]

Evlâdını dâire-i İslâmiyette terbiye eden ebeveyn, âlem-i insâniyet ve İslâmiyet’e büyük bir fedâkârlık yapmış, bir müdâfi-i dîn yetiştirmiş olacağından saâdet-i ebediyesini te’min ve bütün ecdâdının rûhlarını şâd etmiş olacağı bedîhîdir.

Evlâdın Ebeveyne Karşı Olan Vezâifi

Ber-vech-i âtî on iki kısımdır:

1. Ebeveynin sözlerini -tekdîr sûretinde olsa bile- kemâl-i ciddiyetle telakkî ve asfâ etmek
2. Ebeveynin bir mahalle derûnunda kıyam eylemek
3. Ebeveyn kâim iken kâim bulunmak
4. Yürürken onlara takdîm etmemek
5. Yüksek ve sert bir ses ile hitâb etmemek
6. Çağırıldıklarında kavî-i leyyin ve tavr-ı acûl ile mukâbele ve icâbet eylemek
7. Şer'-i şerîfe muhâlif olmayan kâffe-i akvâl ve ef'âl ve ahvâlde marzîlerini gözetmek
8. Onların hizmetini kendi hizmetine takdîm ve eylemek
9. Onlara âcilen reddî minnet göstermemek
10. Nazar-ı teessür ve şiddet ve gazabla bakmamak
11. İzn-i istihsâl etmeksizin misâfirlîğe gitmemek
12. Ba'de'l-vefât onları her zaman rahmet ile yâd etmek. Ve onlara sebeb-i rahmet olacak amellerde bulunmaktır.

Evlât için ebeveynin hukûkuna riâyet etmek gibi bir meziyet, bir şeref olmadığı gibi bilakis hukûk-ı vâlideyne riâyet etmemek bir zillet bir sefâhat daha olamaz.

[10] Ecdâdın ahfâda, ahfâdın da ecdâda karşı olan vezâifi bu kısma dâhildir.

Büyük kardeşlerin, küçüklere riâyet ve muhabbet etmeleri ve dâima muâvenette bulunmaları, terbiye zamanlarında terbiyelerine son derece îtinâ etmeleri büyüklere düşen ehem vezâiftendir.

Kezâlik küçüklerde büyüklere karşı hürmet ve riâyet ve muhabbet etmek, emirlerine itâat ve inkıyâd eylemek, nasîhatlerini can kulağı ile dinlemek, inde'l-icâb reylerine mürâcaat etmek gibi bir takım vezâif îfâsıyla mükelleftirler.

Akrabâlık Vezâifi

Akrabâ, cism-i vâhid münâbesinde bulunan âilenin a'zâsı demek olduğundan yekdiğerine karşı son derece merbût ve sâdik olmak icâb eder. Hüsn-i mu-

habbet ve şefkatle mütehassıs olmak, çabuk çabuk ziyâret etmek, hâlini hâtırını sorup tatyîb etmek, hediyeler vermek, ziyâfetler yapmak, muhtâc-ı muâvenet olanların eline yapışmak, muâvenetine koşmak akrabâlık vezâifindedir.

(Bundan sonraki bölüm ilk nüsha olan 7288’de mevcûd değildir)

Efendilerin Hizmetçilere Karşı Vezâifi

- Hizmetçilere birr-i muâmele etmemek
- İzzeti nefislerini, kalplerini kırmamak
- Muhilli nâmus söz söylememek
- Huzûrunda husûsiyle esnâ-yı taâmnda ayak üzerinde durdurmamak ve
- Çîra tüttürmek ve bu gibi zâlimlere yakışan muâmelelerden hazer etmek
- Yediğinden yiyip, giydiğinden giydirmek ve
- Haklarında dâima hayr üzere eylemek
- Kusûrlarını gördüğünde tenbîh ve nasîhat etmek ve
- Nihâyet ta’zîr-i münâsib ile iktifâ eylemek
- Daha olmadığı surette yol vermek efendilere düşen vezâif-i İslâmiyededir.

Bir de “vezâifi ictimâiye” vardır ki dîn kardeşlere ve vatandâşlara karşı olan vezâaif bu kısımdandır.

Din Kardeşliği Vezâifi

Diyânet-i İslâmiye, milliyet, cinsiyet duvarlarını tamamıyla yıkarak ve yerine bir esâsı tesis ve bir hissi hasin-i uhuvvet vaz‘ ederek bütün müslimîni o livây-ı uhuvvet altında cem‘ eylemiştir.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ

“Müminler kardeşdir”⁸⁹ âyet-i kerîmesine nazaran yeryüzünde bulunan Müslümanlar herhangi cinse ve millete mensûb olurlar ise olsunlar, herhangi tâbi’iyette bulunurlarsa bulunsunlar birbirlerinin kardeşleridirler.

[11] Hadîs-i şerîflerde;

(مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادُّهِمْ وَتَرَاحِمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ مَثَلُ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهْرِ وَالْحَمَى)

“Müslümanlar heyet-i mecmûası i'tibâriyle bir metîn kaledir. Kale taşları nasıl birbirlerini tutuyor ve birbirlerine bağlı kenetli bulunuyorsa efrâd-ı İslâmiye dahi birbirine acımakta yekdiğerini muhâfaza etmekte bir ceset gibidir. A'zâdan birine ârız olan ağrının te'sîrinden bütün ceset nasıl müteessirse bir Müslümân dûçâr olduğu felâketten bütün Müslümânlar dahi müteessir ve dilhûn olur.”⁹⁰ buyurulmuştur.

- O hâlde Müslümânlar birbirinden haberdâr olmak

- Yekdiğerinin muâvetine koştamak

- Ve altında toplanmış olduğumuz İslam'ın cihânın her köşesinde serbestçe temevvüc edebilmesi için lâzım gelen her türlü tedâbire cânsiperâne sarılmak din kardeşlere düşen vazîfelerdendir. Bu vazîfenin farziyetini de şu zamânda şiddet-i lüzûmunu takdîr etmeyen ve bu yolda cânını fedâ etmeyen bir müslimin hakîki Müslümânlar arasında hiçbir mevkiî yoktur.

Şu zamanlarda son dereceye kadar gevşemiş olan râbıta-ı uhuvvetin sakındırılması ehem vezâif-i İslâmiyedendir.

Onda dahi esbâb-ı meşrûası ber vech-i âtîdir:

1. Efrâd-ı müsliminin fâsıkı sâlihi için, sâlihi de fâsıkı için duâya borçludur.

2. Her Müslim nefsi için sevmiş olduğu meşrû' bir şeyi diğerk Müslümânlar için dahi sevmeli ve nefsi için kerîh gördüğü bir şeyi sâir Müslümânlar için dahi kerîh görmelidir. Çünkü bir hadîs-i şerîfte:

لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ

(Sizden biriniz kendisi için sevdiğini kardeşi içinde sevmek mü'min olamaz.)⁹¹ buyurulmuştur.

3. Her Müslim diğerk Müslim kardeşine rast geldiği zaman selâm vermeye ve diğerk de redd-i selâma mecburdur.

90 Buhârî, “Edeb”, 27; Müslim, “Birr” 66.

91 Buhârî, “Îmân”, 7; Müslim, “Îmân”, 71.

Çünkü bir âyet-i kerîmede este‘îzü billahi Te‘âlâ:

وَإِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا

(Bir selâm ile selâmlandığınız zaman siz de ondan daha güzeli ile selâmlayın; yahut aynı ile karşılık verin.)⁹² buyurulduğu gibi;

افشوا السلام بينكم تحابوا

(Aranızda selâmı yayınız ki birbirinizi seversiniz.)⁹³ hadîs-i şerîfiyle de vesile-i muhabbet olduğu beyân buyrulmuştur.

4. Her müslimin diğer müslime nasîhat etmesi lâzımdır. Çünkü bir hadîs-i şerîfte:

الدِّينُ النَّصِيحَةُ

(Din samimiyettir/ihlastır)⁹⁴ buyrulmuştur.

Buradaki nasîhatten murâd muhtâc-ı hidâyet olanları tarîk-i müstakîme irşâd etmek kavlen, fi’len onlara muâvenet ve setr-i uyûbuna dikkat ve himmet eylemek gibi şeylerdir.

5. Her Müslim diğer Müslimi velev ki zıdd-ı müttecis olsun kavlen ve fi’len incitmemekle mükelleftir. Çünkü bir hadîs-i şerîfte:

[12]

الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ

(Müslüman elinden ve dilinden diğer Müslümanların emin olduğu kimsedir)⁹⁵ buyrulmuştur.

6. Her Müslim diğer Müslümânlarla karşı güler yüzlü, tatlı dilli ve teva-zu’kârâne bulunmak ve dünyâ umûru için üç günden ziyâde küsmemek icâb eder. Bir hadîs-i şerîfte:

لَا يَحِلُّ لِلْمُؤْمِنِ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ

(Bir Müslüman üç günden fazla Müslüman kardeşine küsüp terk etmesi helal olmaz)⁹⁶ buyrulmuştur.

92 en-Nisâ 4/86.

93 Müslim, “İman”, 93; İbn Mâce, “Edeb”, 11.

94 Müslim, “İmân”, 95; Buhârî, “İmân”, 42; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 59; Tirmizî, “Birr” 17; Nesâî, “Bey’at” 31, 41.

95 Buhârî, “İmân”, 4; Müslim, “İmân”, 65.

96 Buhârî, “Edeb”, 62; Müslim, “Birr”, 26.

7. Her Müslim, diğer Müslim kardeşleri arasında vâki' nizâ'ları def' u ref' etmek ve küs olanları barıştırmakla mükelleftir. Kur'ân-ı Kerîm'de, este'îzü billâhi Te'âlâ:

فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخْوَيْكُمْ

(Kardeşlerinizin arasını düzeltin)⁹⁷ buyrulduğu gibi.

لَيْسَ بِكَذَابٍ مَنْ أَصْلَحَ بَيْنَ اثْنَيْنِ

(İki kişi arasını düzeltmek için yalan söyleyen yalancı değildir.)⁹⁸ hadîs-i şerîfiyle de bu uğurda yalan söylemek bile câiz olduğu beyân buyrulmuştur.

8. Her Müslim diğer Müslim kardeşinin muâyıbını tetebbu' etmemek ve gıybet etmemek ve sevmeyeceği bir isim tesmiye etmemek ve izinsiz hanesine girmemek ve vâki' olan kusurlara karşı kin tutmayıp afv ile muâmele eylemek velev gıyâbında olsun menfaatine hizmet etmekle mükelleftir.

Çünkü âyet-i kerîmede esteizu billahi Teâlâ:

وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُّحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ

“Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyle çok kabul edendir, çok esirgeyicidir.”⁹⁹

وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأِسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ

“(Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir.)”¹⁰⁰

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ

(Sen af yolunu tut, iyiliği emret.)¹⁰¹

97 el-Hucurât 49/10.

98 Buhârî, “Şulh”, 2; Müslim, “Birr”, 101; Ebû Dâvud, “Edeb”, 58; Tirmizî, “Birr”, 26.

99 el-Hucurât, 49/12.

100 el-Hucurât 49/11.

101 el-A'râf 7/199.

وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

(Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.)¹⁰²

9. Her Müslim diğer Müslim kardeşlerinde hastalarını ziyâret ve cenâzesini teşyi’ ve âilesini ta’ziye ve kabirlerini ziyâret etmek ve da’vet-i hâlisânesine icâbet ve tıksırdığında “elhamdülillah” diyecek olursa “yerhamukellah” duâsıyla mukâbele etmekle me’mûrdur.

Bir hadîs-i şerîfte:

حَقُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ خَمْسٌ رَدُّ السَّلَامِ وَعِيَادَةُ الْمَرِيضِ وَاتِّبَاعُ الْجَنَائِزِ وَإِجَابَةُ الدَّعْوَةِ وَتَشْمِيتِ الْعَاطِسِ

(Müslümanın Müslüman üzerindeki hakkı beştir: Selam verdiği selâma karşılık vermek, hastalığında ziyaret etmek, cenazesine katılmak, davetine icabet etmek ve aksırınca “yerhamukellah” demek)¹⁰³ buyrulmuştur.

Hasta ziyâretinin bir tâkım âdâbı vardır ki: Hastanın yanında çok oturmak, mâlâyâ’nî söylememek, dâima dikkatli bulunmak, âfiyetle duâ ve tesliye etmek gibi şeylerdir. [13]

10. Müslimler birbirleriyle hediyeleşmek ve rast geldiklerinde ba’dê’s-selâm musâfaha etmekle dahi muvazzaftırlar çünkü:

تَهَادَوْا تَحَابُّوا

(Hediyeleşsin, birbirinize sevginiz artar) ve

تَصَافَحُوا يَذْهَبِ الْغِلُّ عَنْ قُلُوبِكُمْ

(Musâfaha ediniz ki gönlünüzden kötü düşünceler gitsin)¹⁰⁴ hadîs-i şerîfleri ile vesîle-i muhabbet olduğu beyân buyurulmuştur.

11. Müslimler cemâata devâm etmek ve safları doğru tutmak ve birbirlerine temâs etmek suretiyle sık durmak gibi şeyler ile mükelleftir. Çünkü hadîs-i şerîfte:

102 el-Mâide 5/13.

103 Buhârî, “Cenâ’iz”, 2; Müslim, “Selâm”, 4.

104 Muvatta, “Hüsni’l-huluk”, 16.

اسْتَوُوا تَسْتَوِي قلوبكم ، و تَمَاسُوا تَرَاحُمُوا

(Saflarınızı düzeltiniz ki kalpleriniz düzelsin. Omuz omuza yapışınız ki, birbirinize merhamet edesiniz)¹⁰⁵ ve

سوا صفوفكم لا تختلف قلوبكم

(Saflarınızı düzeltiniz, kalpleriniz ayrı düşmesin)¹⁰⁶ buyurulmuştur.

Vezâif-i İctimâiyye İçinden Mu'allim ile Müte'allim Arasındaki Vezâif

Mu'allimin Vezâifi:

1. Mu'allim müte'allim tarafından irâd edilen suâle hiddetle ve tekdîrâmiz bir va'z ile cevâb vermemesi.

2. Hezl ve mizâhtan tevkî eylemesi

3. Müte'allimîne karşı rıfk ve tevâzu'la muâmele eylemesi.

4. Müte'allimîn ahlâkında gördüğü sâvîyi icrâ-yı nush u pend ile izâleye çalışması.

5. Müte'allimînin istifâdesini kendine mühim bir borç bilmesi.

6. Müte'allim tarafından sorulan suâllerin cevâbını tamamıyla bilmiyorsa baştan savma cevâb vermemesi diğer bir derste bi't-tetebbü' gelip hall-i müşkil edeceğine bilâ-hicâb va'd ve beyân etmesi.

[14] 7. Müte'allime evlâd ve birâder muâmelesi yapması gibi şeylerdir.

Hizmetçilerde efendilere karşı son derece riâyetskâr bulunmak meşrû' olan her bir emirlerine itâat etmek, işinde gayret etmek ve efendisini cân, mâl ve nâmûsunun muhâfazası uğrunda son derece ibrâz-ı sadâkat etmek hizmetçilere düşen vezâif-i İslâmiyedendir.

105 Celâleddin es-Süyûtî, *el-Câmi'u's-şâgîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), 67, hadis no: 1014.

106 es-Süyûtî, *el-Câmi'u's-şâgîr*, 290, hadis no: 4729.

[Komşuluk Vezâifi]

[????]

Bu bahse bir de komşuluk vezâifinin derci münâsib görülmüştür:

- Hastalık zamânında ziyâret
- Hâl-i ferâhinde tebrîk ve tehniye etmek
- Hâl-i zarûretinde muâvenette bulunmak
- Ahvâl-i beytiyesini tecessüs etmemek
- Gerek huzurunda ve gerek gıyâbında setr-i uyûbuna çalışmak komşuluk vezâifindedir.

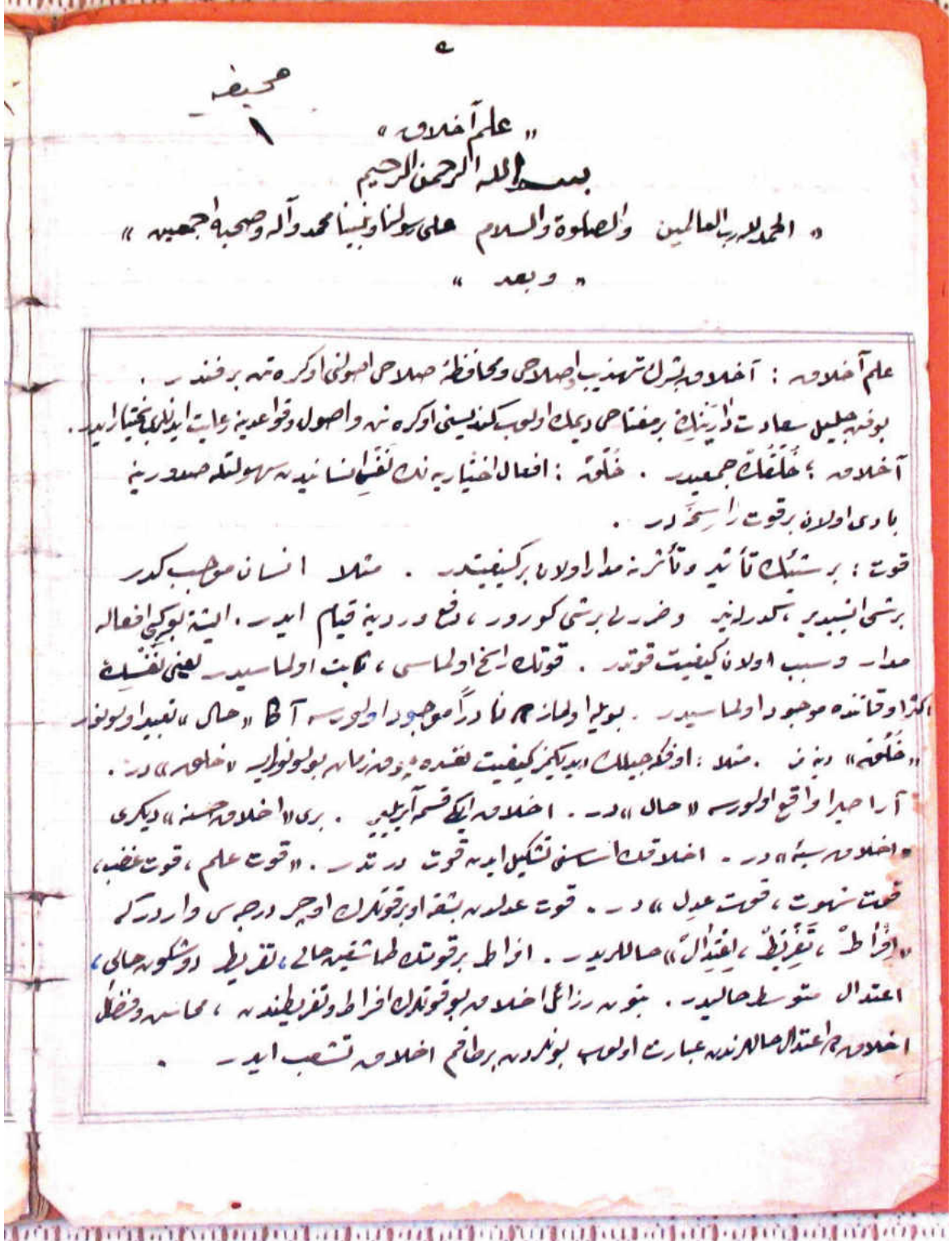
Rûmî 23 Nisan 1329, Salı, Rûz-ı Hıdır (6 Mayıs 1913)

[?????] EK

Ali Rızâ Kudsî Efendi

Konya Koyunoğlu Kütüphanesi, nr. 7274 ilk sayfanın fotoğrafı

Konya Koyunoğlu Kütüphanesi, nr. 7274 son sayfanın fotoğrafı

Kaynakça

- Ali Rızâ Kudsi Efendi. *İcâzet*. Koyunoğlu Kütüphanesi, 37023, 7271.
- *Namazda Kur'ân-ı Kerîm'den Okuma Mikdarı*. İstanbul: Gümüştop Yayınları, 1968.
- Arabacı, Caner v.dğr.. *Konya Basın Tarihi*. Konya: Palet Yayınları, 2009.
- Arabacı, Caner. *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri 1900-1924*. Konya: KTO Yayınları, 2017.
- Aydın, Mehmet. "Ahlâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/12. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Bilgili, İsmail - Çelik, Ahmet. *Şeyh Muhammed Kudsi ve Silsilesi*. Konya: İzi Süt Kültür Yayınları, 2010.
- *Muhammed Kudsi el-Bozkırî*. Konya: İzi Süt Kültür Yayınları, 2013.
- Bilgili, İsmail. "Osmanlı Son Dönemi, Nitelikli Din Adamı Yetiştirme Projesinin Bir Örneği Olarak Konya Islâh-ı Medâris-i İslâmiye". *Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu, 17-18 Mayıs 2013*. 1/65-91. Konya, 2016.
- *Konyalı Şeyhzade Ahmet Ziya Efendi*. Konya: İzi Süt Kültür Yayınları, 2017.
- *Müderriş Hasan Kudsi Efendi ve İcazetleri*. Konya: İzi Süt Kültür Yayınları, 2012.
- Çelik, Ahmet - Bilgili, İsmail. "Muhammed Kutsi el-Bozkırî (Memiş Efendi)". *Konya Ansiklopedisi*. 7/4-5. Konya: KBB Kültür A.Ş., 2014.
- Çelik, Ahmet. "Ali Rızâ Kudsi Efendi'nin Islah-ı Medaris'e Atanışı". *Merhaba Akademik Sayfalar* (19 Ocak 2011), 5-7.
- "Eminoğlu Hoca İle Son Görüşme". *Merhaba Akademik Sayfalar* (27 Mart 2013), 135-141.
- "Konya Islah-ı Medaris-i İslamiyesi'nin Kuruluşu". *Merhaba Akademik Sayfalar* 3 (4 Şubat 2009), 39-16.
- "Konya İntibah Gazetesi". *Konya Ansiklopedisi*. 6/56-57. Konya: KBB Kültür A.Ş., 2014.
- "Konya'da Bir İslam Üniversitesi: Paşa Dairesi ve Islah-ı Medaris". *Genç Adım* 13/16 (Nisan, 2019), 14-15.
- "Muhammed Zeynelabidin Efendi". *Konya Ansiklopedisi*. 7/5-7. Konya: KBB Kültür A.Ş., 2014.
- "Son Devir Osmanlı Konya'sında Bir İslam Üniversitesi ve 'İlm-i Ahlak ve Ulum-u Diniyye' Dersleri Üzerine". *Yüksek Din Öğretimi*. ed. Z. Şeyma Altın, 211-230. İstanbul: DEM Yayınları, 2018.
- "Zeynelabidin Efendi ve Siyasi Görüşleri". *Merhaba Akademik Sayfalar* 4 (9 Şubat 2011), 55-64.
- Eminoğlu, Ahmet Kudsi. <http://a-kudsi.tripod.com/> (Erişim 11.05.2020).
- www.angelfire.com/ak5/eminoglu/ (Erişim 11.05.2020).
- Hocazade Hilmi. "Tezkâr-i Ebrâr: Şeyh Memiş Efendi". *Ceride-i Süfyye* 7/27 (18 Şevval 1330/30 Eylül 1912), 5-6.
- Karaman, Hayrettin v.dğr.. *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*. Ankara: TDV Yayınları, 2015.

Konyalı, İbrahim Hakkı. "Konya'da İslam Üniversitesi Islah-ı Medâris-i İslamiye". *Yeni Asya* (29-30 Eylül 1971).

Muhammed Bahâüddîn Efendi. *Îkâzu'n-nâ'imîn*. Konya: Yusufâğa Kütüphanesi, 9898/1, 1a-81a.

Sarıçelik, Kerim. *Konya'da Modern Eğitim Kurumları (1869-1919)*. Konya: Çizgi Yayınevi, 2010.

Sural, Mahmut. "50 Yıl Önceden Bu Yana Her Yönüyle Konya". *Yeni Konya* (12 Eylül 1975).

Süyûtî, İmam Celâleddîn b. Ebî Bekr. *el-Câmi'u's-şâgîr fi'l-eğâdîsi'l-beşîri'n-nezîr*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.

Uyar, Veli Sabri. "Hattatlar Armağanı". *Konya*. 11/115, 13-15. Konya: Halkevi Mayıs 1948.

Uz, Mehmet Ali. *Konya Âlimleri ve Velileri*. Konya: Meram Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.

Yaşar, Hasan. "Ahmet Kudsi Eminoglu'nun Ardından". *Merhaba Akademik Sayfalar* 11 (10 Nisan 2013), 162-165.

----- "Ali Rızâ Kudsi Efendi". *Konya Ansiklopedisi*. 1/190-191. Konya: KBB Kültür A.Ş., 2011.

----- "Eminoglu, Mehmet". *Konya Ansiklopedisi*. 3/181-182. Konya: KBB Kültür A.Ş., 2014.

‘Ali Rizā Kudsī Efendi and the Notebook of “Classes of ‘Ilm-i Akhlāk and ‘Ulūm-u Dīniyye”

By Ahmet ÇELİK

‘Ali Rizā Kudsī Efendi was born in 1304/1888 in Konya. His father Ḥasan Kudsī Efendi was one of the scholars of Konya and his mother was Safiye Hanım. ‘Ali Rizā Kudsī Efendi attended the lessons of Aḥmad Ziyā Efendi and received a licence. After studying in Ottoman junior high school (Rushtiya), he graduated from Konya Dāru’l Mu‘allimīn (school of teachers) in two years. In 1908, he was appointed to Yeğenoğlu Madrasa after the death of the teacher (mudarris) of Yeğenoğlu Madrasa whose name was Nuzumlalı Hacı Ḥusain Efendi. However, he went to court because of the disagreement with the sons of Ḥusayn Efendi. ‘Ali Rizā Kudsī Efendi, who lost the case and then became a mudarris at Konya Işlāḥ-ı Madāris madrasa in 1909. He taught Arabic, religious faith and recitation courses there. He participated to the First World War in Çanakkale and when he returned from the war, because of the closing of his madrasa he was engaged in trade for a while. Together with Aḥmet Ziyā Efendi, he published the magazine Intibah in 1919. ‘Ali Rizā Efendi was accused by the official authorities for the Delibas incident that took place in Konya in 1920. He left Konya and went to Iskenderun. In 1927, he opened a madrasa in Iskenderun Abacalı village. He was settled in Damascus, Syria. He carried out his activities there until his death on January 7, 1956. ‘Ali Rizā Kudsī Efendi published works which titled “Namaz’da Miktār-ı Kırāāt” (The Amount of Recitation in the Prayer/Salāt), “Ezan ve Hutbe” (Call for Prayer/Adhan and Preach/Khutba), “al-Firāqu’l-İslāmiyya Kulluhum Muslimūn” (Sects of Islam that all are Muslim) and “Dini Bilgiler” (Religious Information).

The information and resources of Konya Işlāhiya Madrasa where ‘Ali Rizā Kudsī Efendi was a mudarris, were very limited. Because the director of the madrasa, Zeynelabidin Efendi entered into politics as a deputy in Ittihāt ve

Terakkî Fırkası (Party of Union and Progress) and then in Hürriyet ve Itilaf Fırkası (Party of Freedom and Collusion). İslâh-ı Madâris was influenced by this faction and was closed in 1914 by the Party of Union and Progress and then completely closed in 1917.

In the Konya Koyunoğlu Library, the notebook registered by ‘Ali Rizâ Kudsî with the number of 7274 as 37 pages and it was written in handwriting on a notebook paper. The date of the work is 1331/1913. The cover page is in orange color and four lines on it is inscribed as “İslâh-ı Medâris’te Okunan İlm-i Ahlâk ve Ulûm-ı Dîniyye Dersleri Muallimi Kudsî Efendizade Ali Efendi”.

The notebook consists of two parts. It was named as “Ulûm-ı Dîniyye” (Religious education) section from page 1 to 21. At the end of this section, the date of February 25, 1913 was written.

The titles “Ulûm-ı Dîniyye” on pages 2, 4 and 6 and “İlmihal” (a concise manual of Islamic faith, worship and ethics) on pages 3 and 5 were written but not continued on the other pages. “Ulûm-ı Dîniyye” section is in the style of “question and answer”. Questions such as “what it means, what it is, what evidence it has, how many parts it is, which one it is, what your opinion is, to what they say, how it is like, who he/she is, who they are, how many, what is known with what, is it there and explain it” are asked and the answers are given in the most concise form. After the sequence number from one to 62 is given, the numbering is finished. The letter “س” means the question and “ج” the answer as an abbreviation.

Religious Education lessons begin with the definition of religion and divide religious sciences into three. These are aqâid (religious faith), akhlâk (ethics) and fiqh (Islamic jurisprudence).

After describing the religious sect, he asks, “What is our religious sect in ruling?” He answers “Ahl-i Sunnah ve’l-Jamaat” and this means “the companions and the successors of our Prophet Muhammad.” as he describes. After counting the sects in order, he clearly states that his sect is “Hanafi”.

After that, by mentioning the “Amentü”, he cites the believing Allâh, the angels, the books, the prophets, the hereafter, and the faith in the form of questions and answers. He states that theoretical knowledge may be obtained through mind, feeling and khaber-i sâdiq (hadith) by citing the ways of obtain-

ing the faith and its parts. To explain khaber-i sâdıķ (Hadith) he talks on the concept of miracle and the miracles of our prophet and the Quran. The 72th question comes about the Prophet. His family is mentioned with a very short life story and then his appearance is explained in detail. After the section of the prophet’s wives, children, and grandchildren, a few questions are asked about the Ashâb-ı Kirâm (Companions of the Prophet Muhammad).

After explaining scientific and religious evidences in the Evidence section, proofs from verses and hadiths were brought to the questions, which are asked about the beliefs, respectively. Verses and hadiths are written in Arabic, but their meanings are not given. From page one to 14, there is a section named as “İlm-i Akhlâk” (Science of Morals). There is no question and answer in this section. On the last page, the Rumi date of 23 April 1329/6 May 1913 is written.

In the “İlm-i Akhlâk” (Science of Morals) section, which contains the traces of classical philosophical morality, he describes the morality. Then he explains it in the framework of theoretical morality based on the principles of science, wrath, lust and justice. The practical moral principles that may be applied towards the nafs, Allah, the society, the family, and the owners of right, truth, and knowledge are handled in a systematic manner by bringing evidence from verses and hadiths. In this section, verses and hadiths are given without translation as well.

Keywords: Religious Information, Religious Faith, Moral Philosophy, Işlâh-ı Madâris